

SIPOS JÓZSEF

Az Egységes Párt és az 1922-es választások előkészítése

Az 1922-es nemzetgyűlési választásokról eddig született tanulmányok szerzői jobbára csak a Bethlen-Klebelsberg-féle választójogi rendeletet, a választásokon induló pártok programjait, a választási kampányt és azok eredményeit elemzik és ismertetik.¹ Jómagam is csupán a Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítésének folyamatát tártam fel, amelyet 1922. március elejével zártam.² Az eredmény az Egységes Párt, hivatalosan a Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt kialakulása lett.

Tehát még nem foglalkoztunk az 1922-es nemzetgyűlési választások kormányzati előkészítésével, az Egységes Párt szervezeti kérdéseivel, az azon belül zajló ellentmondásos folyamatokkal, a jelöltállítással, Bethlen István és Nagyatádi Szabó István küzdelmével, közös kampányútjaival és beszédeivel. Ennek ellenére Szabó Ágnes így általánosít: „A kormányzópárt 1922 februárjában véglegesítette profilját, amelyet a választásokon kívánt elfogadtatni a választókkal. A harc a hatalomért lényegében az elődpárt, az Országos Kisgazda- és Földművespárt soraiban ment

¹ SZABÓ Ágnes: A konszolidáció kezdete – 1922. In: FÖLDES György–HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 85–104.; PAKSY Zoltán: Választások Bethlen módra – 1922. In: FÖLDES György–HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 83–109.

² SIPOS József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítése. *Századok*, 2002/5. 899–1059.

végbe.”³ Így volt-e ez, vagy a hatalmi harc és az Egységes Párt profiljának kialakítása még a következő hónapokban is folytatódott?

Vagy Romsics Ignácnak van igaza, aki a Bethlen Istvánról készített nagysikerű biográfiájában ezt írta a kérdésről: „A nemzetgyűlés felosztatása előtt a Kisgazdapárt diktált, és Bethlen alkalmazkodott. Február 16. után a viszony megfordult. Bethlen diktált, és a Kisgazdapárt engedelmeskedett.”⁴ Gergely Jenő Gömbös Gyuláról írt életrajzában viszont ezt állítja: mindenki tudta, elsősorban Gömbösön „múlik, hogy kiből lesz képviselő... Az Egységes Párt jelöltjeinek listáját ő állította össze, és az ő aláírásával vált publikussá április elején.”⁵ Kinek van igaza? Vagy másképpen történtek ezek az események?

E fontos kérdésekre is keresem a válaszokat tanulmányomban. Elsősorban azonban az Egységes Pártnak és a kormánynak a nemzetgyűlési választásokra való felkészülését, működési mechanizmusát vizsgálom. Foglalkozom a párton belüli politikai küzdelmekkel, a jelöltállítás bonyolult belső folyamataival, a párton belüli ellenzéki kisgazdák mozgalmával, Nagyatádi és Bethlen küzdelmével, illetve Gömbös és Klebelsberg szerepével.

Az Egységes Párt megalakítása

1922. január 25-én az *Országos Kisgazda- és Földműves Párt* parlamenti képviselői a következő fontos határozatot hozták: „A párt, mint a keresztény agrárgondolat megtestesítője, programjának, különösen a földbirtokreform becsületes végrehajtása tekintetében, hasonlóképpen az 1920. évi I. és XVII. tc. és az 1921. évi XLVII. tc.-ben lefektetett alkotmányos jogrend bármely irányból jövő megtámadásával szemben vallott álláspontjának változatlan fenntartása mellett kijelenti, hogy elérkezettnek látja az időt arra, hogy egységes táborába szólítsa mindazokat, akik a párt elveit férfias őszinteséggel magukévá teszik.” A párt nevét *Keresztény*

³ SZABÓ Ágnes: i. m. 91–92.

⁴ ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 1991. 147.

⁵ GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest, 2001. 124.

Kisgazda, Földműves és Polgári Pártra bővítette és várta azon politikusok belépését, akik a parasztság „millióival karöltve kívánnak dolgozni a független Magyarország feltámadásáért és megerősödéséért”.

E határozat alapján Bethlen, aki egy egységes kormánypárt megalakítására törekedett, és az őt feltétlenül követő 19 disszidens képviselő⁶ február 2-án belépett a pártba. Az új vezetőséget február 23-án Bethlen előterjesztése alapján választották meg. A párt vezére Bethlen, elnöke pedig Nagyatádi Szabó István, társelnöke Gaál Gaszton lett. A másik társelnöki pozíciót a később csatlakozóknak hagyták. Alelnökök lettek: Szíjj Bálint, Gömbös Gyula, Meskó Zoltán, Rubinek István, Sokorópátkai Szabó István volt kisgazdapártiak és Fáy Gyula, a disszidensek egyik vezetője. Az alelnökök a párton belüli csoportokat képviselték: a liberális-agrárdemokratákat, az újkonzervatív-agráriusokat, a fajvédőket és a disszidenseket.

Az elnökségbe bekerültek a párt miniszterei és államtitkárai, tehát gróf Klebelsberg Kunó belügyminiszter, Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszter és Mayer János földművelési miniszter, illetve Kószó István belügyi és Schandl Károly földművelésügyi államtitkárok. A 15 fős elnökségben kiegyensúlyozottak voltak az erőviszonyok. Bethlen bejelentette, hogy az alelnökök közül majd az Intéző Bizottság (IB) első értekezletén nevezi meg az ügyvezető elnököt, aki a választások kampányfőnöke is lesz.

Az IB tagjai lettek: Simonyi-Semadam Sándor, Berki Gyula, Kovács J. István, Lovász János, Könyves-Tóth Lajos, Hentz Károly, Lipták Pál, Haypál István, Barla-Szabó József, Dömötör Mihály, Tankovics János, Bottlik József. Ők 12-en a volt Kisgazdapárt agrárdemokrata szárnyához tartoztak. Az IB-ben a volt Kisgazdapárt újkonzervatív-agrárius szárnyát 4-en képviselték: Örffy Imre, Vasady-Balogh György, Patacsi Dénes és Iklódy-Szabó János. A disszidenseket szintén 4-en: Karafiáth Jenő, Putnoky Móric, Nagy János (egri) és Pálffy Dániel. Tehát a megválasztott 20 IB-tagból – egyelőre – a Nagyatádi által vezetett agrárdemokraták

⁶ A disszidensek a korábbi kormánypártokból, az Országos Kisgazda- és Földművespárttal, valamint a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából (KNEP) léptek ki.

voltak többen. Bethlen kérésére azonban még 4-5 helyet meghagytak a később csatlakozóknak. Az Egységes Párt vezetőségét tehát egy 15 fős elnökség és egy 25 fős IB alkotta. Ebben a 40 fős vezetőségben paritásos alapon vettek részt a Nagyatádit és Bethlent támogató politikusok.⁷

Nagyatádi Szabó (hívei figyelmeztetése ellenére) hozzájárult, hogy Bethlen levelet intézzon a *Nemzeti Középpárt* és a *Magyar Rendpárt* vezetőihez, akiket az új Egységes Pártba invitált. A Nemzeti Középpárt a Tisza István vezette volt *Munkapárt* jogutódja volt. E pártok képviselőjelöltjei az 1920-as nemzetgyűlési választásokon nem jutottak be a parlamentbe. Most kimondták feloszlatusukat, és többségük – több mint 40 politikus – február 24-én egyénileg belépett az Egységes Pártba. A Nemzeti Középpárt politikusainak Bethlen 30 képviselő-jelöltséget ígért.⁸

A február 25-én megtartott minisztertanács – amely másnap hajnalban ért véget – megtárgyalta és elfogadta a Klebelsberg és szakértői által elkészített választójogi rendeletet. A sajtóban az a hír terjedt el, hogy a kormány elvetette a vidéki titkos szavazást, azt csak Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban fogja fenntartani, de elvetette az e városokban ígért lajstromos választásokat is.⁹

Ezekről értesülve, 26-án, régi hívei közül Könyves-Tóth Lajos és Plósz Sándor vezetésével többen felkeresték Nagyatádit és kérték, hogy forduljanak szembe a kormánnyal és menjenek ellenükbe. Ő azt ígérte, hogy e kérdésekről tárgyal Bethlennel, és az IB ülésén is fel fog szólalni a vidéki nyílt szavazás ellen.

Február 26-án és 27-én a miniszterelnökségen Bethlen István, Klebelsberg Kunó és Nagyatádi Szabó István is megbeszéléseket folytatott a választójogi rendeletről és a választások előkészítéséről. Az ellenzéki lapok azt írták, hogy a tárgyalásokon a parasztpolitikus ismételten kifejtette: nincs megelégedve a minisztertanács azon döntésével, amely a vidéki nyílt szavazás visszaállítását határozta el és ez ellen az Egységes Párt 28-i IB-értekezletén felszólal. Erre a *Szózat* – Gömbösek lapja – így reagált: Nagyatádi

⁷ Részletesen lásd SÍPOS József: i. m. 1021–1048.

⁸ Az *Újság*, 1922. február 19. 1–2.

⁹ *Világ*, 1922. február 26. 5–6.

elvileg ugyan a titkos választások mellett van, de „mint mindig, ebben az esetben sem téveszti szem elől az ország érdekét”. Ezzel is nyomást kívánt gyakorolni a parasztpolitikusra.¹⁰

A pártvezetőség első értekezletei

Február 28-án, az Egységes Párt első IB-értekezletén Bethlen bejelentette, hogy Gömböst kérte fel ügyvezető alelnöknek. Ezt az IB tagjai tudomásul vették. Az addig be nem töltött társelnöki funkcióba báró Perényi Zsigmondot, Bethlen barátját választották, s az IB tagja lett Molnár Dezső nyugalmazott altábornagy is. Ők mindketten a volt Magyar Rendpárt tagjait képviselték. Az IB tagja lett még báró Lers Vilmos, gróf Károlyi Imre és gróf Almássy László a volt Nemzeti Középpártból. Az új vezetőségi tagok Bethlenhez hű politikusok voltak. A 40 főre bővült pártvezetőségben még mindig többséget alkottak a volt kisgazdapártiak, de a Nagyatádi-csoport már nem.

Gömbös ismertette a párt szervezeti szabályzatát és a választásokra tett előkészületeket. Ezeket az IB lényegtelen módosításokkal elfogadta. (A sajtó nem tudott meg részleteket, a párt szervezeti szabályzatát nem találtuk meg.) Majd megválasztották a tagfelvételi bizottságot. Annak tagjai lettek: Bethlen, Nagyatádi, Mayer János, Gömbös Gyula és Fáy Gyula. Előadója Ráth Sándor dr., a párt igazgatója. Ebben a bizottságban Bethlen és Fáy képviselte a disszidenseket.

Ezután Bethlen ismertette a minisztertanácson elfogadott választójogi rendelettervezetet. Most is határozottan kiállt a vidéki nyílt szavazás mellett, de hangoztatta: a párt nem kényszeríti tagjait, hogy a választások alatt melyik álláspont mellett foglaljanak állást, mindenki szabadon kinyilváníthatja véleményét a választójogról.

Nagyatádi Szabó rövid felszólalásában a titkos szavazás mellett érvelt. Az IB-ről kiadott kommunikében az áll, hogy ezután „érdemleges vita folyt le, amelyben a nyílt és a titkos szavazás melletti érvek hangzottak el”.

¹⁰ Szózat, 1922. február 28. 6.

A liberális újságok megírták, hogy a vitában Simonyi-Semadam Sándor, volt miniszterelnök és Dömötör Mihály „keltek ki leghevesebben a kormány ellen a titkosság elejtése miatt”. Nagyatádinak Bethlen azt válaszolta, hogy kormányintézkedésről van szó, ezért a felelősség csak a kormányt illeti, és nem a pártot. Erre Simonyi-Semadam azt mondta, hogy ez a „formula olyan közjogi naivitás, amibe iskolázott politikusok nem nyugodhatnak bele”. A miniszterelnök viszontválaszában csupán egy engedményre mutatott hajlandóságot. „Amennyiben meg tudják őt győzni arról – mondta –, hogy Budapesten a lajstromos szavazás” jobb, mint a kerületi, akkor azt hajlandó megfontolni. Végül is az IB nem hozott határozatot, mert a választójog kérdését nem kezelte pártkérdésnek. Az értekezlet végén megállapította, hogy az ellenzéki sajtóban megjelent hírek, melyek szerint a párt vezetőségében és a pártban nincs meg az egyetértés, nem egyebek, mint „hamis, céltudatos, a párt tekintélyét és egységét megbontó” közlemények.¹¹ Az értekezlet után Nagyatádi és Mayer úgy nyilatkozott, hogy elvben ragaszkodnak a titkos választásokhoz, de meghajolnak a miniszterelnök közjogi érvei előtt.¹²

Március 1-jén Bethlen sajtótájékoztatón ismertette a választójogi rendelet legfontosabb részleteit. Eszerint Budapest és környéke meg a törvényhatósági jogú városok kivételével – 50 választókerületben a 245-ből – visszaállították a dualizmus kori nyílt szavazást. Az első világháború utáni Európában ez példa nélküli volt! A rendelet ezen felül is több szempontból szűkítette a választók körét a Friedrich-féle választójogi rendelethez képest.

A Friedrich-féle választójogi rendelet szerint a fél éve egy helyben lakó, 6 éve magyar állampolgársággal rendelkező 24 éven felüli férfiaknak volt választójoga; a Bethlen–Klebsberg-féle rendelet szerint a 2 éve egy helyben lakó, 10 éve magyar állampolgárnak, aki elvégezte az elemi népiskola első 4 osztályát és betöltötte 24. életévét. Ami a nőket illeti, korábban az írni-olvasni tudó 24 éven felüli nők rendelkeztek szavazati joggal, 1922-ben az elemi népiskola 6. osztályát elvégzett 30 éven felüliek. Ezek a szűkítések körülbelül háromnegyed millióval csökkentették a választás-

¹¹ *Új Barázda*, 1922. március 1. 1.

¹² *Világ*, 1922. március 1. 1.; *Az Újság*, 1922. március 1. 1.

ra jogosultak számát, 3 millióról 2 250 000-re. „1920-ban a 24 éven felüli lakosság 74,6 és az összlakosság 40%-nak volt választója. 1922-ben a 24 éven felüli lakosság 58,4 s az összlakosság 28,4%-ának.”¹³

Március 2-án az Egységes Párt Intéző Bizottsága újabb értekezletet tartott. Bethlen bejelentette, hogy a kormány Budapesten a lajstromos, azaz a pártlistás szavazás mellett döntött. Ezzel a miniszterelnök egyrészt teljesítette a Nagyatádi-csoport egyik követelését, másrészt az előző napon nála járt szociáldemokrata vezetők legfontosabb kívánságát is. Ez mutatja Bethlen rugalmasságát és pragmatizmusát: ahol politikai erőt érzett, ott engedett.

Schandl Károly az IB legutóbbi ülésének megbízása alapján felolvasta a nemzethez intézendő proklamáció szövegét; ezt kisebb módosításokkal elfogadták. Elhatározták egyébként, hogy mivel az egyes sajtóorgánumokat rosszhiszemű tendencia vezérli, a jövőben csak a pártvezetőség informálhatja a sajtót.

Az ülés után megjelent Zlinszky István és Kovács Dénes: az *Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt* nevében bejelentették a miniszterelnöknek a párt csatlakozását, amiről levelet nyújtották át neki. Erre a csatlakozásra formálisan március 4-én került sor.¹⁴

Hoitsy Pál vezetésével mintegy 35 volt függetlenségi politikus csatlakozott az Egységes Párthoz. Ők 1918–1919-ben nem követték Károlyi Mihály radikális politikáját, és nem fogadták el a Batthyány Tivadar által vezetett mérsékelt liberális *Függetlenségi 48-as Kossuth Pártot* sem. Az előző napokban kimondták pártjuk feloszlását – jelentette ki Hoitsy –, és azért lépnek be egyénileg az Egységes Pártba, mert támogatni akarják a kormányt. Az általános és titkos választójogról lemondtak, mert a „forradalmak után, a bolsevizmus után korlátokat akarunk ennek a választójognak”. Az elérendő közös cél a nemzet belső békéjének helyreállítása.

Az Egységes Párt vezetősége nevében – Nagyatádi Szabó Somogy megyében volt – Bethlen üdvözölte a megjelenteket. Örült, hogy végre megszűnt a régi 67-es és 48-as közjogi ellentét, és a

¹³ Romsics Ignác: i. m. 146.

¹⁴ *Szózat*, 1922. március 3. 6.

Kossuth Lajos és Széchenyi István eszméi alapján álló két tábor baráti kezet fogott egymással.¹⁵

A választások előkészítése

Hamarosan hozzáláttak a választások előkészítéséhez. A pártiroda kapott két telefonfülkét. Március közepén a pártigazgató négy túraautót vásároltatott, hogy azokkal a politikusok a kampányrendezvényekre járjanak.¹⁶ A párt mintegy 200 választókerületben kívánt jelölteket állítani, ezért minden ilyen választókerületbe legalább egy, de ahol szükség volt rá ott akár több kortest is felvettek. A kortesek általában gimnáziumot végeztek, egyetemisták vagy főiskolások voltak, olyanok, akik lehetőleg már ismerték a választókerületet. A velük kötött írásos szerződés értelmében az ő feladatuk volt az Egységes Párt községekben való szervezése és a jelölt melletti agitáció. E munkák végzéséért napi 250-300 koronát kaphattak, attól függően, hogy a központ és a képviselőjelölt hogyan értékelte a munkájukat. Ezen felül csak a másodosztályú vontjegyet, illetve a hatóságilag igazolt fuvardíjat fizették ki nekik. Hollétükről és munkájukról naponta kötelesek voltak jelentést tenni. Fényképes gépelt igazolványuk volt, amelyben az azt aláíró pártigazgató felkérte az „összes katonai és polgári hatóságot”, hogy támogassák a kortest. Erről értesülve *Az Újság* kiszámolta, hogy a 200 kortes naponta 1 000 000 koronába került az Egységes Pártnak.¹⁷ Erre valószínűleg az állami költségvetésből volt pénze.

A pénzügyminisztérium március 10-én tájékoztató jelentést készített az antanthatalmak 3 hónapja itt működő Jóvátételi Bizottságának. Ebben a következő olvasható: „Az 1921/22. költségvetési év kezdetétől a korona árfolyama rohamosan esett, a drágaság rendkívüli módon nőtt, úgyhogy a költségvetés számadatai többé” a kiadásokról nem a valóságos helyzetnek megfelelő képet adják. A kormány minden takarékosági és megszorító intézkedése ellenére – amelyek elsősorban a közszolgálati alkal-

¹⁵ *Szózat*, 1922. március 5. 3.

¹⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 468-1922-B/1 168–171.; *Az Újság*, 1922. március 21. 1.

¹⁷ *Az Újság*, 1922. március 23. 3.

mazottakat sújtották – az államháztartási deficit 1922 márciusára elérte a 16 milliárd koronát. Ez nem új kiadási tételek felvétele folytán állt elő – írták –, hanem annak következtében, hogy 1921 nyara óta a magyar korona az akkori öt-három „centim helyett 0,60–0,80 centimre esett”.

Az emelkedő állami kiadások fedezésére a kormány felemelte a közgazdasági beadványok bélyegilletékét, a dohánytermékek árát és a szesz utáni kincstári részesedés összegét. Továbbá 100 százalékkal felemelték a vasúti tarifákat, így négy milliárddal növelték a bevételeket, és a világon a legmagasabb forgalmi adót vezették be. Ezáltal 1,3 milliárd koronával nőttek a kormány bevételei. Megállapították, hogy a korona árfolyamának további romlása eddig csak azért nem következett be, mert az „állami deficit fedezésére rendelkezésre állott az egyszerű vagyonváltság hozama, amelyből ennek a folyó évnek deficitjéből egy rész fedezhető volt. A vagyonváltság hozamából ugyanis mintegy 5,5 milliárd K folyt be és volt igénybe vehető a jelzett célra. Az 1921/22. év eddigi deficitjének fedezésére még szükséges összeg pedig kereken 2 milliárd jegykibocsátás útján fedeztetett.”

A jelentés szerint a továbbiakban is a korona árfolyamának jelentékeny romlására kell felkészülni. Az államháztartási deficit megszüntetése „csak hosszú évek céltudatos munkája után következhetik be, és ehhez elsősorban az ország gazdasági megerősödésére, a szomszéd államokkal való forgalom megindulására, főleg azonban tőkebefektetésre van szükség. Ez a szükséges tőke azonban idehaza rendelkezésre nem áll, s így *gazdasági és pénzügyi regenerációkhoz a külföldi támogatásra van elkerülhetetlenül szükségünk.*”¹⁸

A március 3-i minisztertanács már a választásokra való felkészülés jegyében zajlott. Ott Klebelsberg belügyminiszter előterjesztése alapján megszavazták, hogy ő a budapesti m. kir. államrendőrség őrszemélyzete részére ruházati cikkek beszerzésére „a költségvetésileg megállapított 14 millió rendes hitelen felül 15 millió korona erejéig utalványozást teljesíthessen”. Ez az intézkedés a fővárosi rendőrség hangulatjavítását célozta.

¹⁸ *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945.* II. k. Szikra, Budapest, 355–358.

A belügyminiszter előterjesztette még, hogy Jármay Bélát, Szabolcs vármegye főispánját – saját kérésére – felmentette. Helyére Kállay Miklós földbirtokos kinevezését javasolta. Ugyanakkor Salacz Gyulát, Csanád vármegye főispánját is – saját kérésére – felmentette. Helyére Purgly Emil földbirtokos – aki a kormányzó feleségének a rokona volt – kinevezését javasolta. Salacz Gyula pedig az Arad vármegyéből el nem szakított kis terület főispánja maradt. A belügyminiszter kérésére a minisztertanács felmentette tisztségéből Filberger Gyulát is, aki Borsod, Gömör és Kis-Hont vármegyék helyettes törvényhatósági kormánybiztosa volt.¹⁹

Ezekről a belügyminiszteri bejelentésekről a *Budapesti Közlöny* március 7-i számában olvashatunk, s még további főispánok felmentéséről szóló híreket is találunk. A belügyminiszter előterjesztésére Horthy Miklós kormányzó – saját kérésére – felmentette dr. Kováts-Nagy Sándor Bihar és Szomjas Gusztáv Hajdú vármegyék főispánjait. Az ő helyükre Balázsházy Iván főszolgabíró Bihar, Miskolczy Lajos debreceni főispánt pedig Hajdú vármegyék főispánjává nevezték ki. Brandt Vilmos főszolgabíró Békés vármegye, Kolbeschlag Béla Zala vármegyei alispánt pedig a megye főispánjává nevezték ki.²⁰

Március 11-én pedig a belügyminiszter felmentette állásából dr. Kovacsics Dezsőt, Bács-Bodrog vármegye valamint Baja és Szabadka városok főispánját. Helyette Baja főispánjának kinevezték Krúdy Ferenc vármegyei másodjegyzőt. Bács-Bodrog vármegye és Szabadka főispánjának pedig Balku Gyula magyar királyi gazdasági felügyelőt. Hunkár Bélát, Veszprém vármegye főispánját is felmentették állásából, és helyette Magyar Károly földbirtokost nevezték ki.²¹

Ez utóbbi változtatásokhoz a belügyminiszter csak a március 17-i minisztertanács hozzájárulását kérte. Bejelentette, hogy Kazinczy Imre, Abaúj-Torna vármegye főispánja „politikai szempontból ettől az állástól való felmentését kérte”, amit ő „teljesíthetőnek vélván”, helyére dr. Bizáki Puky Endre nyugalmazott alispánt javasolta. Ugyanerre hivatkozva Huszár Aladár, Nógrád és

¹⁹ MOL K-27. Minisztertanácsi jkv. 1922. március 3.

²⁰ *Budapesti Közlöny*, 1922. március 7. 1.

²¹ Uo. 1922. március 11. 1.

Hont vármegyék főispánja állásából való felmentését kérte, aki helyére Stranyovszky Sándor földbirtokos kinevezését javasolta. Az előterjesztéseket a minisztertanács elfogadta.²²

Tehát Bethlen és Klebelsberg hozzálátott, hogy felmentse a régi főispánokat, és a saját embereit ültettesse a helyükbe. Rövid idő alatt 11 főispánt mentettek fel és neveztek ki helyükre másokat. A 11 felmentett főispánból 3 biztosan a volt Kisgazdapárt embe-
re volt: Jármy Béla, Szomjas Gusztáv és dr. Kováts-Nagy Sándor. Felmentésük komoly feszültséget szült a Nagyatádi által vezetett liberális agrárdemokrata csoportban.

Bethlen március 6–7-én magához kérte a főispánokat, és turnusonként tárgyalt velük. Ezt a liberális sajtó is „stratégiai tanácskozásnak” minősítette, ahol Bethlen egyrészt arról érdeklődött, van-e talajuk a helyi jelölteknek, másrészt hogy van-e támogatottsága a kormánypárti jelölteknek. A főispánok nagy statisztikai felkészültséggel álltak a miniszterelnök rendelkezésére: pontosan kiszámolták, hány ÉME- és MOVE-tag lakik az adott választókerületben, mennyi a zsidók, a legitimisták és a szabad királyválasztók száma.²³ A főispánoktól kapott információkat aztán Bethlen és Klebelsberg felhasználja majd az Egységes Párt jelöltállítási folyamatában.

A március 3-i minisztertanácson – Bethlen kérésére – meg-
tárgyalták az 1921. évi XLVII. tc. vagyonváltságtörvényhez kapcsolódó pénzügyminiszteri rendelet tervezetét. E törvény szerint a 1000 kat. holdat meghaladó földbirtokok vagyonváltságát már nem búzában, hanem földben kell az államnak leróni. Ezt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (a továbbiakban: OMGE) és a Magyar Gazdaszövetség, a földbirtokosok érdek-képviselői szervei kifogásolták. Tomcsányi igazságügyi miniszter egyrészt igazságtalannak tartotta volna, ha a 950 holdas birtok még búzában, az 1003 holdas pedig már földben róná le a vagyonváltságot. Másrészt az 1000 kat. holdat 1-200 holddal meghaladó földek birtokosai védelmében azt tanácsolta: „ha az 1000 holdat meghaladó birtok egész kataszteri tiszta jövedelme 10 000 koronánál nem

²² MOL K-27. Minisztertanácsi jkv. 1922. március 17.

²³ Az Újság, 1922. március 7. 1.

nagyobb, akkor ne legyen kötelezve e birtok természetben leróni a földváltásigot”.

Bethlen azt az elvet hangsúlyozta, hogy „a földtulajdonos ne adózzon többet az államnak, mint amire őt a törvény kötelezi”. Helyeselné – mondta –, ha „1000-1200 holdig egy bizonyos átmene-ti skálát állapítana meg a pénzügyminiszteri rendelet”. Javasolta, hogy „a vagyonváltság címén leadandó terület értékesítéséből be-folyt vételárnak az a része, amely meghaladja a búzában fizetendő vagyonváltság összegét, a tulajdonosnak visszaadassék”.

Közben Kállay Tibor pénzügyminiszter nem győzött védekezni. Jelezte, hogy „igen nehéz problémának tartja a földbirtokreform megoldását... annak „megvalósítására... újabb összegeket nem tud beállítani” a költségvetésbe. Végül kijelentette, hogy az elhangzott aggályokat megfontolás tárgyává teszi, azokat az „érdekeltségek-ke-l, s így elsősorban az OMGE vezetőségével” még megtárgyal-ja, és a rendeletét módosítja. Bethlen pedig bejelentette, hogy a pénzügyminiszter által előterjesztett rendelettervezetről március 9-én az ő elnöklete alatt még értekezletet tartanak az igazság-ügyi és a földművelésügyi miniszternek, valamint az Országos Földbirtokrendező Bíróság vezetőinek részvételével.²⁴

A rendelettervezetet átdolgozták, s március 25-én megjelent a pénzügyminiszter 1000/1922. sz. rendelete a „vagyonváltságról szóló 1921: XLV. tc-nek az 1000 holdnál nagyobb földbirtokokra vonatkozólag leendő végrehajtása tárgyában”. Ez 9 oldalon ke-resztül részletezte a jelentős könnyítéseket az eredeti tervszemben.²⁵

Bethlen tehát a földreform és a vagyonváltság kérdésében – akár az állam érdekeivel szemben is – elsősorban a földbirto-kosok érdekeit védte. Mindezt akkor, amikor az 1921 ősze után felgyorsuló infláció következtében az ország és a kormány gazda-sági és pénzügyi helyzete tovább romlott, a bérből és fizetésből élők, a munkások, a közalkalmazottak és a szegényparasztk éle-te még nehezebb lett.²⁶

²⁴ MOL K-27. Minisztertanácsi jkv. 1922. március 3. 18–23.

²⁵ *Budapesti Közlöny*, 1922. március 25. 1–9.

²⁶ MOL K-27. Minisztertanácsi jkv. 1922. március 3.

Talán ezért is történt, hogy a március 3-i minisztertanácson elfogadták a népjóléti és munkaügyi miniszter előterjesztését, amely a *hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák ellátásának javításáról* szól. Ugyanakkor a pénzügyminiszter azon köztisztviselők természetbeni ellátásának a leépítését javasolta, akiknek 1 kat. holdnál nagyobb földje volt. A közéletmezési miniszter azt javasolta, hogy azok a nyugdíjas közalkalmazottak, akiknek a nyugdíjukon kívül még 48 000 korona évi jövedelmük van, ne kapjanak tovább természetbeni ellátást.²⁷

Ezeknél a szociális lépéseknél fontosabb volt az a rendelet, amelyet az igazságügyi és a belügyminisztérium dolgozott ki a „földbirtokreform nyugodt végrehajtásának biztosítása céljából a földbirtokreformmal kapcsolatban úzótt népámítás eltöltása tárgyában”. Bethlen már a választások előkészítésével foglalkozó február 10-i minisztertanácson szükségesnek tartotta a földreform-agitáció korlátozását. Akkor Mayer egyetértett vele, és konkrétan a Búza Barna által vezetett *Szabadság Párt*, illetve a Rassay Károly által vezetett *Függetlenségi, Kisgazda, Földműves és Polgári Párt* földreform-agitációját említette.²⁸ Március 3-án Bethlen egy „igen bizalmas” levélben kérte Tomcsányi igazságügyi minisztertől, hogy számára – az általa mellékelt szempontok figyelembevételével – „3 nap alatt” egy olyan rendelettervezetet készítsen elő, amely alkalmas a választásokon „túlzásba csapó” földreform-agitáció megfékezésére.²⁹

A március 17-i minisztertanácson Klebelsberg belügyminiszter bemutatta a nemzetgyűlési választásokról szóló 2200/1922 ME sz. rendeletét, és kérte a kormány hozzájárulását. Ezt a rendeletet február végén a kormány már részletesen megtárgyalta és elfogadta, Bethlen a sajtónak is bemutatta, csupán formáságról volt szó.

Az igazságügyi miniszter ugyancsak a március 17-i minisztertanácsnak benyújtotta a földreformagitációról szóló rendelettervezetet, amely azt egyszerűen tudomásul vette.³⁰ Érdekes, hogy a

²⁷ Uo. 56–58.

²⁸ MOL K-27. Minisztertanácsi jkv. 1922. február 10.

²⁹ Bethlen István titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 86–87.

³⁰ MOL K-27. Minisztertanácsi jkv. 1922. március 17.

belügyminisztérium csak április 27-én adta ki a másik rendeletet, „a földbirtokreformmal kapcsolatban üzött népámítás eltiltásáról”, amely május 7-én lépett életbe.

Ez utóbbi rendelet 1. §-a kimondta: „Tilos akár nyilvánosan, akár házról házra járva, vagy több, bár nem együtt jelen levő egyén előtt olyan törekvésekre, magatartásra vagy eljárásra való buzdítás”, amely ellentétes az 1920: XXXVI. tc. rendelkezéseivel. Különösen tilos volt a) az olyan ámitás, mintha a földosztás „ingyen, vagy csak alig számottevő ellenérték fejében történne”; b) Tilos arra biztatni, hogy a földigénylő az „igénybe vett föld árának vagy haszonbérének fizetését tagadja meg, vagy, hogy az igénylő az igényelt földet... önhatalmúan vegye birtokába”; c) „Az olyan cselekvésekre és törekvésekre való buzdítás, amelyek... az egyéni tulajdon biztonságát bármily módon is veszélyeztetik.” A 2. § értelmében magánszemélyeknek a földreformra hivatkozva tilos „bármilyen összeírást végezni, aláírásokat vagy előfizetéseket gyűjteni”. A rendelet 3. §-a a büntetőrendelkezéseket ismerteti. Eszerint aki az 1. és a 2. §-ban megszabott tilalmak valamelyikét megszegi, ... „kihágást követ el, és 15 napig terjedhető elzárással és 2000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő”.³¹

Nagyatádi Szabó István és a liberális ellenzék

A Kisgazdapárt kormánypárttá bővítésének folyamatát első sorban Rassay Károly és pártja, a *Függetlenségi Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt* kritizálta. Különösen veszélyesnek tartotta a vidéken bevezetendő nyílt szavazást: hangsúlyozta, hogy annak elfogadásával Nagyatádi és hívei saját politikai sírjukat is megásták. Szerintük a parasztpolitikus a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítésével és a vidéki nyílt szavazás elfogadásával elárulta a parasztság érdekeit.

1922. február közepétől Rassayék a Nagyatádi elleni kritikájukat már nem csak a budapesti liberális lapokban fejtették ki. A falvakba is eljutó *Magyar Ugar* nevű hetilapjukban is támadták a parasztpolitikust. (A hetilap 1922-es példányai – sajnos – nin-

³¹ *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1921–1924.* II. k. Szikra, Budapest, 280.

csenek meg sem az OSZK-ban, sem a Parlamenti Könyvtárban, ezért nem idézhetek belőlük.) Ez már érzékenyen érintette a parasztpolitikust, mert a földnélküliek és a szegényparasztok elégedetlensége növekedett. Ezért március elején Nagyatádi hetilapja, *A Kisgazda*, „A törtető” című vezércikkben foglalkozott a *Magyar Ugar* támadásával: törtetőnek nevezte Rassayt és pártját, illetve annak másik ismert vezetőjét, a Kisgazdapártból korábban kilépett Drozdy Győzöt is. Azt állították, hogy Rassayék „a kisgazdák politikai érvényesülésének legnagyobb ellenségeivel”, az Andrassy–Rakovszky-, a Haller–Szmrecsányi- és a Vázsonyi-féle pártokkal szövetkeztek. (Ez persze nem volt igaz. Rassayék később is csak a Vázsonyi Vilmos pártjával kötöttek választási szövetséget.) Ezért kérték olvasóikat, hogy „eszköznek, játékszernek” ne adják oda magukat Rassayéknak. Az Egységes Párt a volt Kisgazdapárt programja alapján áll – írták –, tehát Nagyatádinak és párthíveinek „a kormányzó pártban van a helyük mindaddig, amíg [az] el nem tér programunktól. Itt egyetlen szavukkal többet használhatnak a népnek, mint az ellenzéki Kisgazdapárt az örökös szópocskelésával és fogcsikorgatásával.”³²

Ez Nagyatádinak és híveinek egyik fontos érve volt a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítése mellett. E gondolatot az eddigi szakirodalom figyelemre sem méltatta. Az adott belpolitikai erőviszonyok mellett pedig ez fontos, vizsgálatra érdemes kérdés.

Másképp látta a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítését a liberális ellenzék *Világ* című napilapja. Mezei Ernő: „Szegény kisgazdák” című cikkében nem is a disszidensek, hanem a volt munkapárti politikusok beengedését kifogásolta. Mint írta, „közéletünk legifjabb, legüdebb politikai szervezete közös választási hadjáratra egyesült a hajdani szabadelvű párt legkorhadtabb roncsaival”.

Nagyatádi politikai szerepét egyébként az ellenforradalom hatalomra jutásáig nagyra értékelte. 1919. november végétől, a Rubinek Gyula pártjával történt egyesülésétől azonban folyamatos megalkuvásként mutatta be politikáját. „Új Dózsa Györgynek nevezték még kevéssel ezelőtt a megriadt ósdiak – írta –, de ő, a békés reformer, tanácsosabbnak találta, hogy tüzes vastrón he-

³² *A Kisgazda*, 1922. március. 5. 1.

lyett nagy urak társaságában a piros bársonyszékbe üljön, és íme sajátos sors – ott is megpörkölődött.”

Ugyanakkor elismerte: a parasztpolitikusnak a Nagyatádi jelző – így, nagybetűvel – kijár. Ez az ő „történelmi predikátuma – írta –, amelyet nem nemesi kutyabőr szerzett meg neki, ellenkezőleg, a *self-made man* demokratikus értéke volt benne kifejezve”.³³

A somogyi modell

Március 7-én, a kisgazdák Somogy megyei szervezetének nagygyűlésén tartott beszámolójában Nagyatádi elismerte, hogy a két évvel azelőtt kapott bizalomnak, sajnos, „nem tudtunk teljes egészében megfelelni”. Helyesen állította: a győzelmük nem volt akkora, hogy az ország vezetését egyedül is vállalták volna. Programjuk megvalósítását a trianoni békediktátum is nehezítette, mert nyomában súlyos gazdasági és szociális helyzet alakult ki.

A királykérdésről elmondta: a Habsburgokkal kötött szerződés megszűntével a magyar nemzetre visszaszállt a szabad királyválasztás joga. A második királypuccs törvénytelen, a szervezői lázadók, akik nem akarják elismerni a detronizációs törvényt. Nem ismerte el IV. Károly jogát a magyar trónra.

A földreformról kijelentette: amennyiben pártjuk jut többségbe, úgy a megkezdett munkát be fogják fejezni, a földreformot megvalósítják. A küldöttek megnyugtatóására kijelentett: „A kínai fal már most is át van törve.” Ezzel a nagybirtokosok ellenállásának meggyengülésére célzott. (Ez persze csak részben következett be.) Az elmúlt két év eredményeiből kiemelte: elérték a mezőgazdasági termények rekvirálásának és ármaximálásának eltörlését és szabadforgalmának újbóli bevezetését. Az állatok és a búza külföldi kivitelének engedélyezésével pedig az árutermelő parasztság, de az ország gazdasági helyzetén is javítottak. Az adókérdésről elmondta: „Nem az a baj, hogy adó van, hanem a kivetés igazságtalan. Ezt meg kell szüntetni.”

A választójog kérdéséről elmondta: *programjukban továbbra is az egyenlő, általános, községenkénti és titkos választójog elérése*

³³ Világ, 1922. március 4. 1–2.

szerepel. 1922. február elején a választójogi törvénytervezetet tárgyaló bizottság az ő javaslatára „nagy többséggel a titkosságot fogadta el”. A kormány tárgyalta az ellenzékkel, de az megakadályozta, hogy a javaslatból törvény lehessen, így a kormány azt csinált, amit akart. Ekkor Nagyatádi újra szót emelt – mondta ő maga –, de a „kormány a titkosság kérdését nem tette pártkérdéssé, mert az csak rendelet és nem törvény. Ezen változtatni már nem lehet.”

Híveinek megnyugtatóására bejelentette: intézkedni fog, hogy a párt emberei ott üljenek majd a választásokon és figyeljenek arra, hogy „semmiféle pressziót a szavazókra ne gyakorolhassanak”. Kérte hallgatóságát, hogy ne hagyják magukat eltántorítani elveiktől, és jól fontolják meg, kire szavaznak, mert ez a választás már 5 évre szól, és korrigálásra addig nem lesz lehetőségük.

Nagyatádi elmondta a Kisgazdapárt kibővítésének folyamatát, Bethlennek és híveinek belépését a pártba. Így mentegette magát: „ha a munkapártiak be is jöttek, még nem képviselők, a nép arra szavaz, akire akar, s nem választja meg” őket. Később viszont már azt állította: „Szívesen együtt dolgozunk mindenkivel, akár gróf, akár nagyúr, akár kereskedő, akár iparos, akár tisztviselő, akár zsidó.”

Nagy bajnak nevezte, hogy már Somogy megyében is újra „jelentkezik a munka nélküli földmunkások tömege... Elbocsátják a cselédséget, s az nem kap lakást, nem tud hová menni.” Ezen a helyzeten szerinte csak a lakások szabad forgalmának helyreállításával lehet segíteni. A legnagyobb baj az, hogy fizetni kell a háborús jóvátételt. Az antant évente 90 000 élőállatot követel ingyen.

Végül arra biztatta hallgatóságát, hogy a képviselőjelöltekkel írássanak alá nyilatkozatot, mely szerint ha valaki kilép a pártból, köteles lemondani a mandátumáról. Ezt azzal indokolta, hogy az ország nehéz helyzete miatt szükség van az összetartásra.

Nagyatádi beszédét éljenzéssel és tapssal fogadták a megyei küldöttek. Majd a nagyatádi választókerület megbízottjai felkérték a parasztvezért, hogy régi kerületében fogadja el ismét a jelöltséget. Ő az akadályok és az aggodalmak miatt – mert „még a pártot is félti az élet viharaitól, és ha a bizalom személye és politikája iránt” megvan – vállalta azt.

Ezután Javos Antal az igali, Madarász Zsigmond a marcali, Pákozdi András a tabi, Tankovics János a kaposmérői választókerület volt képviselője számolt be a munkájáról. Gaál Gaszton, aki a balatonboglári választókerület képviselője volt, betegsége miatt nem vett részt a küldöttértekezleten. Ő az utóbbi időben a nemzetgyűlés házelnöke volt. Munkájáról Nagyatádi elismeréssel beszélt, és újból képviselőjelöltnek ajánlotta. A megyei küldöttértekezlet elfogadta a jelölteket, majd az egyes választókerületek küldöttsége felkért minden volt képviselőt, hogy újból legyen a választókerület képviselőjelöltje.

A megyei küldöttértekezleten Nagyatádi a legerélyesebben viszszautasította azokat a rágalmakat, amelyeket ellenségei terjesztenek. *„A pártnagygyűlés résztvevőivel üzeni: aki róla azt állítja, hogy bárhol földet vásárolt volna, az alávaló, rágalmazó gazember.”*³⁴ Itt az Esküdt-féle panamában felbukkanó és Somogy megyében is terjesztett vádakra reagált a parasztpolitikus: arra, hogy az állatkiviteli engedélyek kiadásáért kapott pénzből ő is részesült és abból földet vásárolt volna. Ez a vád természetesen nem volt igaz. A parasztvezér sem akkor, sem később nem vett nagyobb területű földet. Az viszont valószínűnek látszik, hogy az Esküdt-féle panamában érintett kisgazda-képviselők februári felmentése része volt annak a bonyolult alkufolyamatnak, amely Bethlen és Nagyatádi Szabó között létrejött a Kisgazdapárt kormányzóparttá kibővítése érdekében. Ezzel függhetett össze az is, hogy 1922. március 19-én szabadlábba helyezték Esküdt Lajost is, akit már 1921. szeptember elején letartóztattak.³⁵

A kaposvári jelölőgyűlés azt mutatta, hogy Nagyatádi pártja Somogy megyében jó szervezett volt. Minden választókerületben létezett kisgazdapárti szervezet, elnökkkel, aki nem volt azonos a képviselővel, és a falvak nagy többségében is voltak helyi szervezetek. Ezeket döntően református lelkészek, tanítók, közép- és gazdagparasztok vezették. Semmi jelét nem látjuk annak, hogy az országos párt kibővülése után a Somogy megyei szervezetet

³⁴ *Délmagyarország*, 1922. március 8. 3. Részletesebben lásd SIPOS József: Nagyatádi Szabó István és az 1922-es választások Somogyban. In: SZÁNTÓ László (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 33. Kaposvár, 2002. 181–222.

³⁵ Lásd *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1921–1924*. I. m. II. k. 210–212.

ellepték volna a földbirtokosok vagy akár a dzsentri-hivatalnokai rétegek képviselői. Egyedül a kaposvári választókerület jelöltjéről nem döntött a megyei értekezlet. Annak Ereky Károly volt a korábbi képviselője, aki szintén tagja lett az Egységes Pártnak. Az ő addig végzett munkájával azonban – mint látni fogjuk – Nagyatádi és hívei elégedetlenek voltak.

E szervezeti struktúra alapján állíthatjuk, hogy a *Somogy megyei Kisgazdapárt* – így írták a nevüket is – akkor még a *paraszt-ság demokratikus tömegpártja* volt. A megyei párt napilapja, a *Délmagyarország* pedig még liberális-agrárdemokrata eszmei-politikai irányzatú volt. Somogy megye persze a Kisgazdapárt bölcsője és erős fellegvára volt. Ezért is maradhatott meg Nagyatádi Szabó és hívei politikai befolyása alatt. Ezt Bethlen is tiszteletben tartotta. Valószínű, hogy ez is benne volt a kettőjük között létrejött kompromisszumban. Mindezek miatt beszélhetünk *somogyi modellről*.

Jelölések – vitákkal

Nagyatádi hívei azonban – valószínűleg az ő tudtával és beleegyezésével – március elején elégedetlenkedni kezdtek. Ennek két fő oka volt. Egyrészt, hogy Bethlen és Klebelsberg – mint láttuk – elmozdították a kisgazdapárti főispánok egy részét, és helyükbe (a *Világ* állításai szerint) mindenütt volt munkapárti politikusokat, illetve saját megbízható embereiket ültették. Másrészt Nagyatádi hívei azt tapasztalták a választókerületekben, hogy sok helyen már a Gömbös támogatására hivatkozó, egységes párti ellenjelölt készíti elő magának a talajt. Ezért kifogásolták, hogy Gömbös diktatori hatalommal intézi a választási agitációt, amelynek éle sokszor a Nagyatádi-csoport jelöltjei ellen irányul. E tapasztalatukat csak megerősítette az a hír, hogy a március 6-án a miniszterelnökhöz felrendelt főispánok állítólag azzal az utasítással utaztak haza, hogy közölni fogják velük: több egységes párti jelölt közül ki az, akit Bethlen valóban hivatalosnak tekint.

Az Egységes Párt Intéző Bizottságának március 8-i ülésén éles viták között megkezdtek a képviselők jelölését. Az ellentétek elsősorban az agrárdemokraták és a volt munkapárti tagok kö-

zött éleződtek ki. Az elnöklő Nagyatádi nem tudta vagy nem akarta helyreállítani a nyugalmat. Nagy nehezen megállapodtak 27 kerület jelöltjeiben, a 3 hátralévő hely betöltésénél azonban nyílt összeütközésre került sor. A volt munkapártiak megelégteltek az ellenük intézett támadásokat, és tüntetően távoztak a teremből. Egyik vezetőjük, *Károlyi Imre pedig lemondott IB-tagságáról*. Ezt tudomásul vették, és helyébe Daróczy Aladárt választották. Ekkor már Mayer földművelésügyi miniszter, Nagyatádi bizalmasa kérte az elégedetlenkedőket, hogy offenzívájukat hagyják abba.

Erekly Károly kaposvári jelölésénél újabb éles vita keletkezett. Őt Nagyatádi veje, Tankovits János, a Somogy megyei Kisgazdapárt elnöke ellenezte. Szerinte Erekly elhanyagolta a kerületét, nem törődött a választóival. Kaposvárott a „*legteljesebb felekezeti béke uralkodik*, amelyet Erekly kaposvári tartózkodásai alkalmával” mindig megzavart. Ezért Ereklyre csúfos bukás vár Kaposvárott. Tankovits kijelentette: ha Erekly mégis fellép a városban, akkor ő Sümegi Vilmost, a Rassay-párt ottani jelöltjét fogja támogatni. Gömbös kiállt az antiszemita Erekly mellett. Végül abban állapodtak meg, hogy egyelőre függőben hagyják a kérdést.

A jelöltállítás körüli vitákat érzékelteti az is, hogy Klebelsberg belügyminiszter 3 jelöltjét hosszas vita után visszautasították. A liberális sajtó szerint 30-31 jelöltben állapodtak meg, de a nevüket még nem hozták nyilvánosságra, mert nem minden döntést tekintettek véglegesnek. A jelölések végén az agrárdemokraták követelésére elvileg megegyeztek, hogy „respektálják az anyapártiak szerzett jogait” és a volt képviselők részére 70 választókerületet biztosítanak, a régebbi 90 helyett. Ezt a sajtónak nyilatkozó Nagyatádi Szabó is elismerte. Azt is, hogy elsősorban a volt képviselőket jelölik, és csak utánuk jöhetnek az új párttagok.

Abban is megállapodtak, hogy csak az lehet a párt hivatalos jelöltje, aki az IB határozata után *Bethlen és Nagyatádi Szabó aláírásával* ellátott okmánnyal jelenik meg a választókerületben. Ez a Gömbös által addigi elkövetett machinációk megszüntetését célozta.³⁶

³⁶ *Világ*, 1922. március 9. 1–2.

A március 8-i IB-ülésein, a volt *Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt* vezetői közül Hoitsy Pált társelnökké, Zlinszky Istvánt alelnökké és Kállay Ubult intéző bizottsági taggá választották. Örömmel vették tudomásul, hogy a *Jegyzők Országos Szövetsége*, a *Polgári Iskolai Tanárok Országos Szövetsége* és a *Hadirokkantak Országos Szövetsége* is csatlakozott a párthoz. Ezen a napon jelentette be Nagykatá, Dunavecse és Abony község küldöttsége is a csatlakozását. 13-án az *Országos Műszaki Egyesület* és az *Országos Ipari és Kereskedelmi Gazdasági Párt* vezetősége bejelentette, hogy együttműködik az Egységes Párttal. 18-án a *Közszolgálati Alkalmazottak Szövetsége altiszti csoportja* csatlakozott a párthoz és kérte, hogy nekik is jusson hely a parlamentben.³⁷ A pártba való tömeges belépésekkel a parasztság és a kisiparosok mellett megnőtt az állami tisztviselők, hivatalnokok és közalkalmazottak száma.

A *Magyar Falu* nevű kisgazdahetilap (lapvezére: Nagyatádi Szabó István, főszerkesztője: Meskó Zoltán) az értekezlet után „beavatott helyről nyert értesülésük szerint” közölte a jelöltek 50 fős listáját. Ebből 28 volt kisgazda- és földművespárti. Közülük 13-an a liberális agrárdemokratákhoz, 11-en az újkonzervatív-agráriusokhoz, 4-en pedig a fajvédőkhöz tartoztak. A disszidenseket 8-an, a volt Munkapártot 10-en képviselték, és volt négy párton kívüli jelölt is.³⁸

Mindezek alapján megállapíthatjuk: az 50 nem véglegesített képviselőjelölt párthovatartozásának elemzése azt mutat-

³⁷ *Új Barázda*, 1922. március 9. 1. p. és március 14. 1., illetve március 19. 3.

³⁸ *Magyar Falu*, 1922. március 19. 1. – Agrárdemokraták: Nagyatádi Szabó István, Mayer János, Dömötör Mihály, Gaál Endre, Haypál István, Pásztor József, Lovász János, Simonyi-Semadam, Hencz Károly, Szabó Sándor, Gaál Gaszton, Könyves-Tóth Lajos és Meskó Zoltán. Újkonzervatív agráriusok: Tomcsányi-Vilmos igazságügy-miniszter, Schandl államtitkár, Örfly Imre, Vasadi-Balogh György, Széchenyi Viktor gróf, Rubinek István, Sokorópátkai Szabó István, Patacsi Dénes és Perlaky György. Fajvédők: Gömbös Gyula, Hír György, Muszti István és Sréter István. Disszidensek: gr. Klebelsberg Kunó, gr. Ráday Gedeon, Karafiáth Jenő, Rupprecht Olivér, Iklódi-Szabó János, Fay Gyula és Putnoky Móric. Munkapárti volt: báró Perényi Zsigmond, gróf Almásy László, Putnoky Sándor fősolgabíró, Fekete Lajos solgabíró, ifj. Mikszáth Kálmán. Párton kívüli volt, de Bethlen megbízható embere: Kállay Tibor pénzügyminiszter és Pető Pál miniszterelnökségi titkár.

ja, hogy Nagyatádi Szabónak és híveinek akkor még sikerült a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítése előtti erőviszonyoknak megfelelően alakítani a képviselőjelöltek arányát. Összességében azonban ezek a jelöltállítások Bethlennek kedveztek, mert ő nemcsak a disszidensekre és a volt munkapártiakra, illetve személyes híveire számíthatott, hanem az újkonzervatív agráriusokra és Gömbösökre is. Ez továbbra is nyugtalanította Nagyatádi Szabót és az agrárdemokratákat.

A Nemzethez!

Az Egységes Párt első, nyilvánosságnak szánt plakátja „A Nemzethez!” címet kapta, és március 5-én kelt. Minden elnökségi és IB-tag aláírta.

Ez a kiáltvány először felsorolta a volt nemzetgyűlés legjelentősebb törvényalkotásait, majd „egységes táborba, a *Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgárpárt* zászlaja alá” szólított minden magyart, aki „összeomlott Hazánknek a keresztény erkölcs és nemzeti gondolat alapján való újjáépítésében önzetlen részt akar venni”. A drágaságért, a nélkülözésekért és a trianoni békéért a forradalmakat tette felelőssé. A gazdasági és szociális helyzet javítása érdekében „nyugalmat és békét” szorgalmazott az országban és a külfölddel is. Ragaszkodott a „jelenlegi alkotmányos rendhez” és a magyar nemzeti királysághoz. De ígért is: „*A kenyér politikáját folytatjuk, hogy munkája és megélhetése legyen minden magyar embernek. A mezőgazdasági és ipari termelőmunka felfejlesztése nyújt erőt – írta –, hogy Kossuth Lajos és Széchenyi István Magyarországot... valóra válthassuk.*”³⁹

Ez a kiáltvány tehát békét, nyugalmat, munkát és megélhetést ígért a népnek, ha nemzeti egységbe tömörülnek. A kiáltvány március 8-án plakátokon jelent meg először a fővárosban. A kormány-

³⁹ *Új Barázda*, 1922. március 11. 1. – Erről adott előzetes, de pontatlan hírt a *Világ*, 1922. március 7. 1. Az elnökség tagjai: Nagyatádi Szabó István elnök, Bethlen István gróf, pártvezér, Gaál Gaszton, Hoitsy Pál és Perényi Zsigmond báró, társelnökök, Gömbös Gyula ügyvezető alelnök, Fay Gyula, Meskó Zoltán, Molnár Dezső, Rubinek István, Sokorópátkai Szabó István, Szijj Bálint, Zlinszky István alelnökök, 30 IB-tag, Ráth Sándor dr., pártigazgató és Héjj Imre dr., ház-nagy.

hoz közel álló napilapok március 11-én első oldalukon, teljes terjedelemben közölték.⁴⁰ A liberális lapok csak szerkesztve, *Az Újság* teljes terjedelemben, de a „Plakátpolitika” című vezércikkében szóvá tette: az „nem dicsekszik a közszabadságok helyreállításával... Nincs szó benne a kurzussal való szakításról, a felekezeti és faji üldözések kiküszöböléséről” és a zsidókkal, szociáldemokratákkal való kibékülésről.⁴¹ Nagyatádi hetilapja, *A Kisgazda* a 2. oldalán közölte „Bethlen István szózata a nemzethez” címmel. Ez azt is jelenti, hogy a parasztpolitikus és a volt Kisgazdapárt vezetője nem tekintette saját politikai nyilatkozatának.⁴²

A volt Kisgazdapárt országos értekezlete

Az Egységes Párt agrárdemokrata szárnyának elégedetlenségét azonban mindezzel már nem lehetett lecsillapítani. Az elégedetlenkedők élére Nagyatádi négy régi híve állt: Mohácsi Lajos evangélikus lelkész, Herczeg Sándor, Könyves-Tóth Lajos és Pásztor József. Az első a Kisgazdapárt dunántúli, a második a Dunán innen szervezetek elnöke volt. Könyves Békés, Pásztor Zemplén megyei. Március 10-re táviratilag országos értekezletre hívták a volt Kisgazdapárt képviselőit és vidéki szervezetek elnökeit: „Minden körülmények között jöjj fel!”

A Kisgazdapárt Dohány utcai helyiségében meg is jelent a vidéki kisgazdák 231 megbízottja, 111 választókerületet képviselő: 54 volt képviselő, 3 volt főispán és 27 megyei pártelnök vett részt a tanácskozáson.

Bevezetőben Herczeg Sándor ismertette az értekezlet összehívásának okait. Rámutatott: a volt munkapártiak bevonulása folytán a régi kisgazdapárti politikusok egyre jobban háttérbe szorultak, az új párt programjában nincs eléggé kifejtve a régi párt programja. Pedig a Kisgazdapárt „óriási áldozatokkal módot nyújtott az Egységes Párt megalakítására”. Kiemelte, hogy a „*nép a vidéken ellenzéki hangulatú. Mindenütt követelik, hogy forduljanak szembe a kormánnyal...* [A] nép bizalmatlan azokkal a csoport-

⁴⁰ *Új Barázda*, 1922. március 11. 1.; *Szózat*, 1922. március 11. 1.

⁴¹ *Az Újság*, 1922. március 11.

⁴² *A Kisgazda*, 1922. március 19. 2.

tokkal szemben, amelyekkel a miniszterelnök az egységes pártot felhívította.” Gyors változtatásokra van szükség, mert különben „menthetetlenül elpusztul az egész Kisgazdapárt és vele együtt az a program, amelyet évtizedek óta hirdet”. Ezért követelni kell a miniszterelnöktől, hogy „szüntesse meg a koalíciós kormányzatot, és a miniszteri tárcák kétharmadát biztosítsa a Kisgazdapárt számára... A miniszterelnökségi és a belügyi államtitkárságot is a régi Kisgazdapárt embereivel töltsék be. Revízió alá kell venni a legutóbb történt és a régebbi főispáni kinevezéseket. Tizenkilenc főispánságot a régi Kisgazdapárt számára kell fenntartani.”⁴³

Ekkor váratlanul betoppant a terembe Gömbös, aki Nagyatádit kereste, mert Bethlen óhajtott vele beszélni. A parasztpolitikus azonban nem volt a teremben. Így Gömbös félrehívta Herczeget, és kifogásolta a „titkos tanácskozást”, amely szerint „bomlasztólag hat a kormányzópártra”. Herczeg önérzetesen visszautasította Gömbös szemrehányásait, aki néhány perc múlva távozott.

A nap folyamán mintegy 60-an szólaltak fel. Többen hangsúlyozták: vidéken elsősorban azt nem értik, „miért kellett engedményeket tenni a pártnak a régi programjából és főként a titkosság elvének elejtése okoz nagy” riadalmat. Követelték, hogy lemondattott főispánjaikat – Szomjast, Jármtyt és Kováts-Nagyot – újra nevezzék ki, hasonlóképpen nyilatkoztak Berki, Udvardi Miklós, Herczeg kinevezéséről. Sőt, a párt újkonzervatív agrárius szárnya megnyerése érdekében Egan Imre volt Békés megyei főispánt, Farkas Bélát, Héjj Imrét és Vassady-Balogh Györgyöt is a főispáni székben akarták látni.

Tárgyaltak a választási jelölésekről is. Követelték: azokban a választókerületekben, amelyeket a volt Kisgazdapárt tagjai képviseltek, most is csak ők léphessenek fel. Ahol pedig 1920-ban a KNEP vagy az ellenzék jelöltje győzött, a jelölések kétharmada szintén őket illesse meg, és csak egyharmada az Egységes Párt új tagjait. Az új 25 választókerületben, amelyet a miniszterelnök magának tartott fenn, ugyanezt az arányt kívánták érvényesíte-

⁴³ *Világ*, 1922. március 11. 2. – A volt képviselők közül felszólalt Gaál Gaszton a nemzetgyűlés volt elnöke, Barla-Szabó József, Meskó Zoltán, Berki Gyula, Csontos Imre, Könyves Lajos, Szijj Bálint, Haypál István, Pásztor József. A volt főispánok közül ott volt Kováts-Nagy Sándor, Jármty Béla és Szomjas Gusztáv.

ni. Többen kifogásolták Gömbös diktátori szereplését és azt kérték Bethlentől, hogy Gömbös mellé két másik ügyvezető alelnököt nevezzenek ki: Meskó Zoltánt és Könyves Lajost, s e triumvirátust Meskó vezesse. A budapesti választások intézésére pedig az elnökségbe javasoltál Lipták Pált és Wágner Károlyt.⁴⁴

Az értekezletre délután meghívták Nagyatádit is, aki Mayerrel érkezett meg. A parasztpolitikus elismerte, hogy a párt defenzívába szorult. Az Egységes Párt megalakulását azzal magyarázta, hogy Bethlen „a gazdasági erők egyesítését kívánta az ország érdekében létrehozni, és így a Kisgazdapártnak honorálni kellett a miniszterelnök előterjesztését”. Ám hozzátette: „az egység kedvéért nem akarja elhanyagolni a kisgazdák érdekeit”.

Ezután Udvardi Miklós ismertette a miniszterelnöknek szóló véglegesített memorandumot. Ebben olvasható: *„Pártunk programja a nemzeti agrárdemokrácia. Pártunk jellegét a kisgazda és földműves jelző adja meg. Most ezt a programot és jelleget fenyegeti veszedelem. Már pedig ez az, amit még csak megkockáztatni sem engedhetünk.”* Mégis – írták – támogatják *azt a politikát, hogy „minden nemzeti erő egyesüljön. Helyeseljük az egy akol és egy pásztor elvét.”* Kifogásolták, hogy a bárányok közé farkasok keverednek. „Mi egy életen át harcoltunk a munkapárttal. Pártunkat ez a politikai harc szülte. Új idők jöttek, felejtjük el a múltat. De felejtsek el ők is.”

A memorandum hosszan sorolta a kisgazdák sérelmeit, majd követeléseiket négy pontban foglalták össze. Ezek szó szerint a következők:

„1. A párt annak a megállapításával, hogy a vidéki szervezetek összessége törhetetlenül ragaszkodik nagyatádi Szabó István és a párt eddigi egész programjának – az 1921. október 16-án elfogadott programpontokkal megerősített – változatlan fenntartásához, a jövő nemzetgyűlés tartama alatt.

2. Követeljük a mostani koalíciós kormány rekonstruálásával egységes pártkormány megalakítását a régi kisgazdapárt megfelelő érvényesülése mellett.

⁴⁴ Az Újság, 1922. március 11. 2.

3. Követeljük, hogy ez az elv érvényesüljön a főispánokra vonatkozóan.

4. Követeljük végül, hogy a jelölések a kisgazdapárt jogos igényei és a választókerületek közönségének megnyilvánuló kívánságai szerint történjenek.”⁴⁵

Nagyatádi jóváhagyta, az értekezlet pedig elfogadta a memorandumot. Elhatározták, hogy azt még az este átadják a miniszterelnöknek. A küldöttséget Herczeg és Mohácsi vezették. A miniszterelnökségen azonban – mivel Bethlen már az éjszakai miskolci utazáshoz készülődött – a memorandumot a titkárság vezetőjének adhatták át.⁴⁶

Hogyan értékelte a történeteket a korabeli sajtó? Az *Újság* „Ultimátumot intéztek a miniszterelnökhöz a volt kisgazdapártiak” című cikkében úgy látta, hogy a mozgalom éle az Egységes Párt „jövevényei ellen” irányult. Célja, hogy az „egész vonalon realizálják az agráruralmat és hegemoniát” – írta. E mozgalom vezetői „minden körülmények szerint irányító hatást akarnak gyakorolni a magyar kormányzati politikára”.⁴⁷

A *Világ* „A kisgazdák ultimátuma Bethlenhez” című cikke hangsúlyozta: a kisgazdák vidéki vezetői arról is tudomást szereztek, hogy a választási kampányban a főispánok és a szolgabírók „titkos utasítások alapján dolgoznak”. Ezek alkalmasak arra, hogy „az egész kisgazdapártot megsemmisítsék.”⁴⁸ Azt mindenestre láttuk, hogy a 8-i IB-ülésen olyan határozat született, hogy az a hivatalos jelölt, akinek Bethlen és Nagyatádi Szabó aláírásával volt megbízólevele.

A liberális lapokkal ellentétben a kormánypárti napilapok – mint a *Szózat* és az *Új Barázda*, amely egyúttal a volt Kisgazdapárt újkonzervatív-agrárius szárnyának a napilapja is volt – meg sem említették a Nagyatádi-szárny országos értekezletét. Ezt nyilván a miniszterelnöki sajtóosztály utasítására tették, nehogy kiderüljenek Bethlen engedményei. A *Kisgazda* viszont a Kisgazdapárt nevezetes napjának minősítette március 10-ét és jól összegezte a

⁴⁵ Az *Újság*, 1922. március 11. 1–2.

⁴⁶ *Világ*, 1922. március 11. 1–3.; Az *Újság*, 1922. március 11. 2.

⁴⁷ Az *Újság*, 1922. március 11. 1.

⁴⁸ *Világ*, 1922. március 11. 1.

memorandum követeléseit. Sőt, megírta, hogy azt Horthy Miklós kormányzóhoz és Bethlen István miniszterelnökhöz intézték.⁴⁹

Bethlen és Nagyatádi Szabó első választási körútja

Bethlent nem érthette meglepetésként az Egységes Párt agrárdemokrata csoportjának ellenzéki mozgalma és memoranduma, Gömböstől is tudomást szerezhetett róla. Március 10-én este Nagyatádival együtt indultak korteskörútjuk első állomására, Miskolcra, éjszaka a vonaton megbeszélhették a történeteket, és kompromisszumot köthettek. Ugyanis másnap Miskolcon nyilvános konfliktus nélkül zajlott le az Egységes Párt első kampánynyitó nagygyűlése. Ezért fontos elemezni ott elmondott beszédeiket.⁵⁰

Bethlen már a miskolci állomáson kijelentette a fogadóbizottság előtt, hogy szeretné kiküszöbölni a pártosodás szellemét és *megteremteni a nemzeti egységet*. A megyeházán Borbély-Maczky Emil főispán – akit Bethlen nevezett ki – hivatalosan letette az esküt. Ő így kezdte székfoglaló beszédét: *„Programomul vezéremnek és miniszterelnökömnek programját teljes egészében magaménak vallom*. Bethlen István miniszterelnök és Nagyatádi Szabó István programját magamévá teszem. Magaménak tudom az egység megteremtését, a belső viszály, a pártosodás és a széthúzás teljes kiküszöbölését, a törvény és a tekintély uralmának tiszteletben tartását... Állami létünk alapja a föld”, ezért az állam legfontosabb kötelessége, hogy „figyelmét a legfőbb termelési ágra fordítsa. *Híve vagyok a földbirtokreform gyors és jó keresztülvitelének*.” A kisipar mellett elsősorban a mezőgazdasági terményeket feldolgozó iparfejlesztést szorgalmazta.

Az Egységes Párt első kampányrendezvénye a Korona Szálló udvarán volt. A kormánypárti sajtó szerint több ezren (a *Világ* szerint csak ezren) jelentek meg, zömmel a falvakból bejött parasztok.

⁴⁹ A *Kisgazda*, 1922. március 19. 1–2.

⁵⁰ Bethlen és kísérete március 10-én este indult el a miniszterelnöki különvonattal Miskolcra. Útjára elkísérték: Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszter, Gömbös Gyula, Rubinek István a párt alelnökei, Héjgy Imre, Lukovich Aladár, Ereky Károly, Berki Gyula volt nemzetgyűlési képviselők, Kállay Ubul, Kováts Dénes, Hajós Kálmán volt munkapárti országgyűlési képviselők, Eckhard Tibor sajtófőnök és még sokan mások. (*Új Barázda*, 1922. március 12. 2.)

Bethlen így kezdte beszédét: „Mi nem azért jöttünk ide, hogy önöknek ezen a napon egy új kormányzati vagy új pártprogramot adjunk. Hiszen *ennek a pártnak megvan a maga régi programja...* Egy pártprogram rendszerint egy váltó – mondta –, amelyet a párt állít ki a nemzettel szemben és amelyet, ha tud, bevált akkor, ha fizetőképes az a párt.” Ezzel lényegében elfogadta az ellenzéki kiskgazdák legfontosabb követelését.

A háború, a forradalmak, és a trianoni békediktátum után „*ki kell iktatnunk az osztályellentéteket.* Nekünk hivatásunk az – mondta –, hogy *félretéve minden osztálykülönbséget*, meghívjuk ebbe a pártba azokat, akik szegények és gazdagok, meghívjuk a mezőgazdát, az iparost és kereskedőt, a falu lakóját és a város lakóját egyformán.” Bethlen „polgári és politikai szabadságjogot” ígért, mert szerinte ez „teremti meg az egészséges versenyt, és a verseny az anyja a haladásnak. Azonban ezt a versenyt, ezt a szabadságot az erkölcsi világrend ellenőrzése alá kell helyezni... mert a szabadság nem fajulhat szabadossággá.”

„Mi demokráciát akarunk – mondta –, de nem a nyers tömegek uralmát, mert a nyers tömegek uralma a szenvedélyeknek, a nyers tömegek önzésének, a nyers tömegek rövidlátásának az uralma.” A vezető erő „a magyar intelligencia”, azaz a történelmi arisztokrácia és az úri középosztály.

Bethlen tehát beszédében elsősorban az Egységes Párt jelle gével és fontosabb céljaival foglalkozott. Elfogadta az ellenzéki kiskgazdák legfontosabb követelését, azt, hogy az Egységes Párt programja a régi Kiskgazdapárt programja és demokratikus iránya legyen. Nem használta az „agrárdemokrácia” kifejezést! Helyette a magyar intelligencia által vezetett „nemzeti demokrácia” megteremtését, a polgári és politikai szabadságjogok kiszélesítését, a független Magyarország, a nemzeti királyság megvédését je lőlte meg az Egységes Párt legfontosabb céljai között. Tagadta a volt Kiskgazdapárt és az annak kibővítésével létrehozott Egységes Párt osztályjellegét. Az Egységes Párt *nem akar osztálypolitikát* – mondta –, abba mindazokat várják, akik velük azonos világnézeti alapon állnak. Az ellenzéki kiskgazdák konkrét követeléseire azonban nem válaszolt.

Bethlen beszéde után Nagyatádi is kijelentette: *a Kisgazdapárt sohasem akart osztálypárt lenni*, mindig is szorgalmazta, hogy „az ország minden társadalmi rétege képviselve legyen a parlamentben”. Régi elveihez híven vallotta: a kisiparosság érdekei azonosak a kisgazdákéval, különösen a magántulajdon védelmében. Ezért kérte, hogy csatlakozzanak hozzájuk.

Tagadta azt a vádat, hogy a „tanult osztályokat” kizárták volna a Kisgazdapártból. Az 1920-as nemzetgyűlési választásokon a Kisgazdapárt 80-85 képviselőjéből – mondta – csak *„28 volt valóságos, hogy úgy mondjam, csizmás kisgazda”*. Emlékeztette hallgatóságát, hogy az elmúlt 2 évben, amikor baj volt a kormányzással, a konzervatív körök mindig azt híresztelték, hogy ez azért van, mert a *„parasztok... nem értenek hozzá”*. Ezzel szemben bátran kimondta: *a megoldatlan társadalmi problémák okai a hatalmi „viszonyokban” rejlenek*.

Az Egységes Párt létrehozását azonban ő is a nemzeti egység megteremtése felé tett lépésnek tekintette. Erre azért is szükség van – mondta, – hogy *„visszaszerezzük azt is, amit dobra ütöttek”*. Ismét kijelentette: *„Én ma is vallom, amit két évvel ezelőtt. Én tehát nem adtam fel semmit. A Kisgazdapárt eredeti programja áll teljes egészében. A nemzeti demokrácia nincs veszélyben azzal, hogy a Kisgazdapárt megnövekedett. Kibővítette nevét a polgári jelzővel, mondta, hogy mindenki, aki velünk együtt akar dolgozni, megtalálhassa helyét ebben a pártban. Mi tehát a régiiek vagyunk, csupán csak az idők változtak meg.”*

A Kisgazdapárt Egységes Párttá bővítéséről szólva Nagyatádinak volt még egy gondolatsora, amelyet elsősorban a *Világ* idézett. Ez így szólt: *„Jöjjön minden osztály, minden felekezet, szegény és gazdag, osztály- és valláskülönbség nélkül.”* Külön hangsúlyozta: *„felekezeti különbség nélkül”*. Ő mindig ellenezte az *„Üsd a zsidót!”* jelszót, ő mindig ellenzett *„mindenféle felekezeti harcot”*. Most is kérte: *„Fogjon össze mindenki, zsidó és keresztény a haza érdekében.”*

Beszédét egy többértelmű mondattal zárta: *„Ne akarjon senki nagyobb lenni a másíknál. Teljesítse mindenki kötelességét ott, ahová végzete állította.”* Ez a mondata a kormánypárti, de a liberális lapokban is alcím lett. Megfelelt az elégedetlenkedő kisgaz-

dáknak, üzenet volt Gömbösnek, de érvényes volt magára a parasztpolitikusra is.

Nagyatádi kérte a megye választóközönségét: tartson ki azok mellett a képviselők mellett, akik már a múlt nemzetgyűlésben is képviselték a borsodiakat. Ezek között pedig többségben voltak az ő agrárdemokrata hívei, mint Bottlik József, Hermann Miksa, Lovász János, Szalánczy József, Forgács Miklós és Pásztor József. Tehát az ő hivatalossá váló jelöltségük is része volt a miskolci kompromisszumnak.

A gyűlés végén Bottlik József megyei pártelnök javaslatára a nagygyűlés a párt *társelnökévé* választotta Borbély-Maczkó Emil főispánt, aki – mint láttuk – Bethlen embere volt. Bejelentette azt is, hogy újból megszervezik a választókerületi pártszervezeteket. Ez a két dolog lehetővé tette a Borsod megyei volt Kisgazdapárt *állampártosítását*, közigazgatási befolyásolását. Hiszen a főispán kezében összpontosult a vármegyei információ és hatalom. Ez a választásoknál nagy befolyást enged Bethlennek, a főispánnak és embereinek. Így a közigazgatás és a helyi úri középosztály támogatását sokszor nem a párt hivatalos jelöltjei kapták, hanem a nemhivatalosak.

A nagygyűlés utáni ebéden Bethlen kijelentette, hogy a pártot kettős feladat várja. Egyrészt hogy a kormányzatban „lehetetlené tegyük a jelszavas politikát”. Másrészt hogy az „ellenzéken megszüntessük a destruktív kritikát, és ha kell, azt erővel is letörjük, mert... a kisebbség kritikája odáig nem mehet, hogy ezt az országot újból a feje tetejére állítsák”. Tehát Bethlen a választási kampányban az ellenzékkel szemben az erőszak alkalmazását is lehetségesnek tartotta.

A kampányút során a miniszterelnök vonata megállt még Mezőkeresztes-Mezőnyárád, Mezőkövesd, Füzesabony, Kál-Kápolna, Vámosgyörk és Hatvan állomásokon. Bethlen minden városban a kormánypárti jelöltet ajánlotta a választók figyelmébe, köztük Bottlik Józsefet és Mayer Jánost. A katolikusok által lakott Mezőkövesden kijelentette: ne engedjék félrevezetni magukat azok által, akik azt hirdetik, hogy a „kormány protestáns uralmat akar”. Gömbös pedig Hatvanban hangoztatta: „Nekünk

apostoli király kell, és szívesen látom, hogy a szent koronát katolikus főre illesszék.”⁵¹

Másnap, 12-én Miskolcra Nagyatádi és kísérete vonattal Hidasnémetibe, onnan lovas bandérium kíséretében lovas kocsikkal Göncre utazott. Ott részt vettek Pásztor József volt kiskisgazda-képviselő beszámoló és egyben kampánynyitó nagygyűlésén. Megjelentek Abaúj-Torna és Zemplén megye kiskisgazdapárti szervezeteinek vezetői és küldöttségei. Ott volt Lovász János, Szalánczi József, Forgács Miklós és Molnár János volt kiskisgazda-képviselő, valamint Tiffik Árpád, az Abaúj megyei Kiskisgazdapárt titkára. (Őt később lemondatták: valószínűleg a március 10-i országos értekezleten tanúsított, illetve az úri középosztállyal szembeni harcos magatartása miatt.)

A népgyűlést a községháza előtt tartották, ahol több ezer parasztember várakozott. A gyűlést Farkas Elek református lelkész, pártelnök nyitotta meg, utána pedig Pásztor tartott beszámolót. Nagyatádi kérte a választókat, hogy tartsanak ki Pásztor, az ő hűségese munkatársa mellett, mert a „*csizmás képviselők ellen... erős munka folyik*, de az a választókat ne tántorítsa el”. Tehát a parasztpolitikus itt már nyíltabban beszélt, mint Miskolcon, s szavait kitörő lelkesedéssel fogadták.⁵²

Az *Újság* szerint Miskolcon Bethlen burkoltan, Nagyatádi egészen nyíltan azt hirdette, hogy minden osztály és felekezet megtalálhatja helyét az Egységes Pártban. A parasztpolitikus külön is hangsúlyozta – írták –, hogy mindenkit szívesen látnak felekezeti különbség nélkül. „Fogjon össze mindenki, zsidó és keresztény egyaránt!” – idézték. De akkor mit kezdjenek az Egységes Párt nevében szereplő „keresztény” jelzővel? Erre a kormánykörökhöz közel állók elmondták, hogy az egyáltalán nem akadálya a zsidók csatlakozásának, mert a párt felekezeti jellege fokozatosan el fog halványulni, és az *Egységes Párt a jövő szabadelvű pártjának előfutáraként* tölti be hivatását. Erre a pártra vár az a feladat, hogy a felekezeti válaszfalakat ledöntse és megnyissa az utat az igazi egység felé. Ebből a szempontból a *Nemzeti Polgári Pártot* tekintet-

⁵¹ *Új Barázda*, 1922. március 14. 2.; *Világ*, 1922. március 12. 6.

⁵² *A Kiskisgazda*, 1922. IV. 2. 3.

ték a példának, és ezen az alapon tartották elképzelhetőnek a „két párt kooperációját”.⁵³

A kisgazdák ellenzéki mozgalma és Nagyatádi

Nagyatádi Szabó Miskolcra utazása miatt a kisgazdák másnapra tervezett értekezlete elmaradt. A vidékiek többsége hazautazott, vezetőik azonban a fővárosban várták memorandumukra a miniszterelnök válaszát. Mint láttuk, Bethlen és Nagyatádi miskolci beszédei tartalmazták kettejük kompromisszumának a lényegét.

Március 11-én este – tehát már a miskolci zászlóbontás után – Bethlen ezt nyilatkozta a *Világ* munkatársának: „*A Kisgazdapárt egyik szárnyának...* állítólag tartott értekezletéről szárnyra kelt hírek túlnyomórészt nem felelnek meg a valóságnak. Semmiféle memorandumot hozzám, sem a párt, sem annak egyes tagjai nem küldöttek.”⁵⁴ Az agrárdemokratáknak tett engedményeiről, a Nagyatádival kötött kompromisszumáról nem beszélt.

Másnap Herczeg Sándor, Nagyatádi régi híve kijelentette: a memorandumot átadták a miniszterelnökségen. „Az említett sérelmek haladéktalan orvoslást várnak... Mi nem szereltünk le.” Követeléseinket „teljes egészében” fenntartjuk, mert „érezzük magunk mögött az erőt, és hisszük, hogy ez fegyvere lesz Nagyatádinak”.⁵⁵

Tehát az agrárdemokraták kevésnek tartották Bethlen és Nagyatádi miskolci kompromisszumát. Sérelmezték, hogy követeléseik ellenére Gömbös nem az általuk javasolt két kisgazdát vette maga mellé, hanem Dánér Bélát, fajvédő politikus barátját.

Követeléseik ellenére Bethlen bejelentette, hogy a választások idejére fenn kívánja tartani a koalíciós kormányzást a KNEP kormánytámogató részével, és minisztereit nem cseréli le. Ez egyébként a koalíciós képesség és a kormányzás biztosítása szempontjából okos döntés volt. A miniszterelnök nem volt hajlandó sem a belügyminiszteri, sem a miniszterelnökségi államtitkárságot átadni az agrárdemokratáknak. A belügyi államtitkár egyébként

⁵³ *Az Újság*, 1922. március 12. 1–2.

⁵⁴ *Világ*, 1922. március 12. 1–2.

⁵⁵ *Az Újság*, 1922. március 14. 2.

is Kószó István kisgazdapárti képviselő volt, aki persze az újkonzervatív-agrárius csoporthoz tartozott.

A háttérben zajló tárgyalásokon megpróbálták megfélemlíteni a mozgalom vezetőit, elsősorban Herczeget. Ő a reá nehezedő politikai nyomás miatt 13-án már védekezni kényszerült: a 10-i értekezletnek „semmilyen robbantó szándéka nem volt, és tiltakozom az ellen, – nyilatkozta –, hogy engemet vagy az értekezlet résztvevőit az agresszivitás gyanújával illessék”.

Ugyanakkor 14-én több jelentés érkezett vidékről, hogy „a kisgazdaszervezetek eltávolodtak az egységes párttól, és külön szervezkednek a választásokra”. Egyik vezetőjük szerint „a kisgazdák felveszik az élethalálharcot [sic]”, mert tisztán látják, amit Nagyatádi nem akar észrevenni, hogy „a kormány a Kisgazdapárt teljes kiirtására törekszik”. A kormány nem támogatja őszintén és teljes erővel a kisgazdajelölteket.⁵⁶

Tehát a képviselő-jelölésekért folyó csatározásokban már a parasztpolitikus és régi hívei között is nézeteltérések keletkeztek. Ezeket nemcsak a Nagyatádi és Bethlen között létrejött kompromisszum gerjesztette, de annak formája is.⁵⁷

Ebben a helyzetben a miniszterelnök kezdeményezésére *március 15-én tárgyalások indultak a memorandum-frakció és az Egységes Párt vezetői között*. Megvitatták a memorandum követeléseit és a vidéki kisgazdaszervezetek egyéb kívánságait. A megbeszélések eredményeként az elégedetlenkedők vezetői a négy pontból kettőt elengedtek. Állítólag már csak ahhoz ragaszkodtak, hogy *Gömbös működését a két bizalmi emberük ellenőrizhesse, az addigi jelöléseket pedig revideálják*. Vagyis az elégedetlenek elfogadták Bethlen bejelentését, hogy a volt Kisgazdapárt programja lett az Egységes Párté. A választásokig marad a koalíciós kormányzás, ezért az agrárdemokraták nem kaphatnak több kormányzati és főispáni pozíciót.

⁵⁶ Világ, 1922. március 15. 1.

⁵⁷ Szózat, 1922. március 11. 2., március 14. 2. A kormánypárti sajtó szervilizmusára jellemző volt, ahogy az ügyet a Szózat kezelte. 11-én még azt írta, hogy a memorandumot a miniszterelnök Herczegtől „átvette.” Bethlen nyilatkozata után, hogy „a miniszterelnöknek semmilyen memorandumot nem adtak át”. 14-én a pedig, hogy e mozgalomnak az Egységes Pártban „semmilyen fontosságot nem tulajdonítottak”, és az Rassayék aknamunkája.

Ezt a *Világ* egyrészt teljes kapitulációnak minősítette, másrészt úgy vélte, hogy az elégedetlenkedők vezetői csak a várakozás álláspontjára helyezkedtek.⁵⁸ Mint látni fogjuk, az utóbbi történt.

E tárgyalások után Nagyatádi a következőket nyilatkozta: „A régi kisgazdapárti vidéki szervezetek további elégedetlenkedéséről szóló hírek nem felelnek meg a valóságnak, mert a mozgalom véget ért akkor, amikor a vidéki vezetők” tudomást szereztek arról, hogy „a kormány a régi kisgazda alapokat tiszteletben kívánja tartani, s ennek következtében bizalmukat is nyilvánították a párt vezetői iránt”.⁵⁹ Mire célzott Nagyatádi azzal, hogy a kormány „a régi kisgazda alapokat tiszteletben kívánja tartani”?

Csak arra célozhatott, hogy a Bethlen–Nagyatádi-kompromisszum újabb fejleményeként azt követelték: az Egységes Párt minden képviselőjelöltje írjon alá egy nyilatkozatot, amely így szólt: „Alulírott, mint a párt tagja, kijelentem, hogy a párt programját ismerem, azt híven megtartom és másokkal is megtartatom. Különösképpen hangsúlyozom, hogy hű leszek a jelenlegi alkotmányos rendhez, továbbá a keresztény agrárgondolathoz, valamint a pártnak a királykérdésben elfoglalt és az 1920: I., 1920: XVII. és a 1921: XLVII. tc.-ben lefektetett álláspontjához.”⁶⁰ Nagyatádi és hívei e nyilatkozat aláíratásával is biztosítani próbálták, hogy az Egységes Párt leendő képviselői felvállalják a kisgazdaprogram legfontosabb pontjait.

Bethlen engedményei ellenére a vidéki szervezetek elégedetlen vezetői tájékoztatták a sajtót: 10-i értekezletükön „bizalmukat fejezték ki ugyan” Nagyatádi iránt és elismerték, hogy a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítésénél „kényszerhelyzetben cselekedett, de a kormánynak nem szavaztak bizalmat”. Mivel a memorandumra eddig nem kaptak választ, az elégedetlen kisgazdaszervezetek vidéken folytatják mozgalmukat, „memorandumukat kinyomtatják, és az ország minden részében elterjesztik”.⁶¹

Március 16-án nyolc megyei kisgazdaszervezet (Somogy, Zala, Veszprém, Jász-Nagykun-Szolnok, Csanád, Csongrád, Békés és

⁵⁸ *Világ*, 1922. március 16. 1.

⁵⁹ *Magyar Hírlap*, 1922. március 16. 1.

⁶⁰ *Az Újság*, 1922. március 15. 3.

⁶¹ *Új Nemzedék*, 1922. március 16. 2.

Szabolcs) vezetői értesítették tárgyalódelegációjukat: ők úgy tekintik, mintha a „miniszterelnök elvetné követeléseiket, és szándékában sem volna azokat teljesíteni”. Ennek levonják a konzekvenciáit, és „szakítva az egységes párttal, újra visszaalakulnak kiskgazda- és földművespárttá”. A Tisza menti kiskgazdaszervezetek úgy határoztak, hogy március 25-én Hódmezővásárhelyen vagy Orosházán nagygyűlésre jönnek össze. Ott ki fogják jelenteni, hogy mivel a kormány nem honorálta jogos követeléseiket, megszakítják vele az összeköttetést, megvonják tőle a támogatásukat, az Egységes Pártból kiválnak, és „*proklamálni fogják saját jelöltjeiket az egész vonalon*”. E szervezetek vezetői eddigi tárgyalásaikon *31 jelölt személyében* már meg is állapodtak. Hasonló céllal kívántak értekezletet tartani a Zala megyei kiskgazdaszervezetek.

A *Világ* szerint Nagyatádi fellépése gátat vetett ugyan „a megdagadt elégedetlenség kicsapásának”, de a „mesterségesen viszszaeszkorított ár most már őt is vagy előnti, vagy magával ragadja”. Tudni vélte, hogy a parasztpolitikus „inkább enged a nyomásnak, mintsem végkép elmerüljön”. Vagyis amennyiben Bethlen a régi választókerületeket nem biztosítja a Nagyatádiéknak, akkor ő inkább az elégedetlenkedőkkel tart.

A *Világ* azt is állította, hogy Nagyatádi „magatartása többé nem lesz döntő jelentőségű erre a mozgalomra”. Ebben akkor még tévedett. Nagyatádi és bizalmasai egyelőre befolyásolni tudták az elégedetlenkedők mozgalmát. Maguk is akarták, hogy *az összes volt kiskgazdapárti választókerületben újból kiskgazda-képviselőt jelöljenek*, s a háttértárgyalásokon küzdöttek is érte Bethlennel, Klebelsberggel és Gömbössel. A megegyezés azért volt nehéz, mert mindkét fél a biztosnak látszó választókerületekért küzdött, s a kormány aligha tehetett eleget a volt Kiskgazdapárt összes követelésének.⁶²

Az Intéző Bizottság újabb értekezlete

Az Egységes Párt IB március 17-én tartotta újabb jelöltállító értekezletét. Részt vettek rajta a kormány egységes párti tagjai: Bethlen, Klebelsberg, Tomcsányi és Mayer. Nagyatádi Szabó elnö-

⁶² *Világ*, 1922. március 17. 1–2.

költ. Az agrárdemokraták követelésére már nem Gömbös, hanem Meskó Zoltán terjesztette elő a jelölőbizottság javaslatait.

Az értekezletről nem adtak ki hivatalos értesítőt. Valószínűleg azért nem, mert olyan jelölések történtek, amelyek nyilvánosságra hozása elkeserítette volna a régi kisgazdákat. A megbeszélésen 47 jelölről döntöttek, s közülük csak 17-en tartoztak a régi Kisgazdapárthoz. 30 jelölt nem volt tagja a nemzetgyűlésnek, és sokan még soha nem voltak képviselők. Többségük a Tisza István vezette volt a Munkapárt által kinevezett régi szolgabíró és főszolgabíró volt.

Az értekezleten 6 volt kisgazdapárti képviselőt nem fogadtak el hivatalos jelöltnek. Köztük Lukovich Aladárt – aki 1920-ban a párt választási mozgalmát vezette – az IB többsége nem támogatta, és helyette gróf Teleki Tibort jelölte. Nem támogatták a legitimista érzelmű báró Korányi Frigyes sem. Leszavazták Négyessy László egyetemi tanár jelöltségét, aki Szentes képviselője volt; helyette Bugyi Antal szentesi vállalkozót jelölték, aki valószínűleg a Nagyatádi-csoport embere volt. Az agrárdemokraták küzdelmének másik eredménye lett az is, hogy Ereky Károly elállt a kaposvári jelöltségtől.

Az ellenzéki agrárdemokratákat vezető Herczeg Sándort és Nagy Pált sem támogatta az IB többsége, mert a *megbízhatóságukat aggályosnak tartották*. Mellettük Dömötör és Meskó érvelt, de eredmény nélkül.

Velük szemben Gömbös szívósan védte a jelölőbizottság álláspontját, ezért többször izgalmas vitára került sor. Az agrárdemokraták között nagy visszatetszést keltett, ahogyan Gömbös a hivatalos jelöltek érdekében hadakozott. Ha valaki mást támogatott, Gömbös „részletes adatokat sorolt fel az illető magánéletére vonatkozóan”, így igyekezett diszkreditálni a nemhivatalos jelölteket. A jelöltállítás kérdéseiben kibontakozó vitához Nagyatádi általában nem szólt hozzá. Csak egyetlen alkalommal szólt Gömbös ellen, amikor a sárbogárdi kerület jelöltjét tárgyalták. Erre a kerületre Nagyatádi a parasztpolitikus Lukács Istvánt ajánlotta. Gömbös azonban ragaszkodott a jelölőbizottság által javasolt Huszár Dezső volt munkapárti főszolgabíró jelöléséhez, amit a többség megszavazott. Az IB volt munka- és független-

ségi párti tagjai nem vettek részt ezekben a vitákban. Előttük volt egy lista azokról a választókerületekről, amelyeket a miniszterelnök nekik ígért, s csak arra ügyeltek.

A volt kisgazda-képviselők közül végül is 4-en maradtak ki a hivatalos jelöltségből.⁶³

Az IB-n történeteket nehéz értékelni, mert állítólag olyan kerületekben is állítottak hivatalos jelölteket, ahová az elmúlt értekezleten már jelöltek. Tehát a főispánok jelentései és az erőviszonyok változása alapján a korábban jelöltek egy részétől visszavonták a hivatalos jelöltséget, és azzal mást bíztak meg. Mivel nem tudjuk pontosan a március 8-án jelöltek nevét és azokat sem, akiket közülük kicseréltek, ezért nem lehet pontosan értékelni az ellenzéki mozgalom eredményeit sem. Problémát okozott, hogy a kormány még a március 17-i minisztertanácson sem döntött a nagy választókerületek szétválasztásáról. Ezekből 25 új választókerületet akartak kialakítani, ahová Bethlen a saját jelöltjeit akarta állítani. Ezt az agrárdemokraták nem fogadták el, mert ezeknek a választókerületeknek legalább a felére igényt tartottak. Az agrárdemokraták azt is kifogásolták, hogy a Bethlen–Nagyatádi-kompromisszum alapján az IB csak a volt kisgazdapárti választókerületekben állított kisgazdajelölteket, a többiben pedig „a főispáni jelentésekhez tartja magát”. A Bethlen és Klebelsberg által kicserélt főispánok jelentéseit az agrárdemokraták magukra nézve nem tartották reálisnak.

Március 20-án e vidéki szervezetek vezetői ismét felkeresték Nagyatádit a lakásán, és megbeszélték ezeket a kérdéseket. A választási mozgalom mérlegelése után úgy találták, hogy a „mozgalomnak nem egy olyan momentuma van”, amelybe a paraszvezér is bekapcsolódhat. Elhatározták, hogy március 25-ig – a Zalaegerszegre és Hódmezővásárhelyre tervezett regionális kisgazdagyűlésekig – a mozgalom célja: „a vidék teljes és tökéletes megszervezése”. Bizakodtak, mert sok régi kisgazdaszervezet jelentette be csatlakozását a mozgalomhoz.

Az Egységes Párton belüli feszültségeket mutatta az is, hogy az agrárdemokraták továbbra is kifogásolták Gömbös ügyvezető

⁶³ *Világ*, 1922. március 18. 1–2.

alelnöki működését. Például azt, hogy 20-án a törökkanizsai választókerület kisgazda küldöttségét – amely a helyi jelöltállításnál nem vette figyelembe az IB javaslatát – kiutasította a szobájából. Arra az újságírói kérdésre pedig, mit szól ahhoz, hogy az elmúlt hetekben az ellenzéki választási gyűléseket az „ébredő magyarok” és más szélsőjobboldaliak megzavarták, így nyilatkozott: „Nekem ehhez semmi közöm... az Egységes Párt olyan jól áll, hogy ilyesmire nincs szüksége.” – „Miért nem akadályozzák meg az ilyen incidenseket?” – kérdezte a riporter, mire Gömbös: ő a párt ügyvezető alelnöke, a „*karhatalom a belügyminiszter hatáskörébe tartozik*”.⁶⁴ Mondta ezt akkor, amikor a tájékozottabbak tudták, hogy Gömbös és fajvédő csoportja szoros politikai szövetségben állt az Ébredő Magyarok Egyesületének vezetőivel.

Visszatérve az Egységes Párt jelöltállítási gyakorlatához, egy később nyilvánosságra került lista alapján a következőket lehet megállapítani. Az eddig tárgyalt IB-értekezleteken körülbelül 100 jelöltet állítottak. Közülük 50 volt új. Ebből 14 főszolgabíró vagy szolgabíró, akik Tisza Munkapártjának tagjai voltak. A 36 további jelöltből 5 gróf – Almásy László, Hoyos Miksa, Ráday Gedeon, Szapáry István és Teleki Tibor – és 3 báró: Feilitzsch Berchtold, Perényi Zsigmond és Kass Albert. Tehát az új jelöltek közül is 8-an az arisztokráciához tartoztak. A jelöltek között volt 3 bank, illetve érdekképviselő vezetője – Erney Károly, az Első Hazai Takarékpénztár igazgatója, Jeszenszky Pál, a Mezőgazdák Szövetkezetének vezérigazgatója és Horánszky Dezső, az Országos Központi Hitelszövetkezet (a továbbiakban: OKH) tisztviselője, 3 miniszteri tanácsos – Petri Pál, Neppel Gyula, Görgyey István – és 3 egyetemi tanár. A többiek között volt törvényszéki elnök, követségi titkár, gazdasági felügyelő, vármegyei főjegyző és ügyvéd is. A volt Kisgazdapárt vidéki szervezetei el is határozták, hogy e jelöltek többségével szemben ellenjelöltet állítanak.⁶⁵

Az 50 új jelöltből tehát a legtöbben az úri középosztályhoz tartoztak. Közöttük csak 8-10 volt olyan elsőgenerációs értelmiségi, aki a föld nélküli parasztság földhöz juttatását és a társadalmi viszonyok demokratizálását komolyan gondolta. Tehát az

⁶⁴ Az Újság, 1922. március 18. 1.

⁶⁵ Uo. 1922. március 29. 2.

agrárdemokraták felháborodása és küzdelme jogos volt, de csak részleges eredményeket hozott.

Nagyatádi útja

Hogyan látták, illetve láttatták a *liberális* újságok Nagyatádit és politikáját? Ezt azért érdemes megvizsgálni, mert alig volt nap, amikor ne foglalkoztak volna a kisgazdák – azaz a Nagyatádi-csoport – ellenzéki mozgalmával és a parasztpolitikussal.

A *Világ* „Egy választás Magyarországon” című cikkében Nagyatádiról és az ellenzéki kisgazdák mozgalmáról a következőket írta: a vidéki kisgazdaszervezetek „máris riadtan szemlélik a becsempészett trójai falóból előbújó munkapárti vitézeket, és bálványozott vezérük előttük megmagyarázhatatlan aléltságát és a Bethlen által rákényszerített hipnotikus álmát”.

Figyelmeztette Nagyatádit, hogy a konzervatív elit az ő régi híveit is ellenségének tartja, és őket is „mindenekelőtt Gömbös jól szerkesztett feketekönyve alapján rostálják meg”. Ha ezen a „rostán” át is jutnak és a kormánypárt hivatalos jelöltjévé válnak, akkor is – mivel nem demokratizálódott a közigazgatás – a választásokon majd szemben találják magukat a *konzervatív közigazgatással*. Így „a közigazgatási tisztviselők mögött ma is ugyanaz a virilistákból álló törvényhatósági bizottság alkotja a hátvédet, amely még a munkapárti rezsimben gyökerezik”. Ilyen belpolitikai erőviszonyok mellett – kérdezték – hogyan képzei azt Nagyatádi, hogy ez a közigazgatás a „csizmás hivatalos jelölteket fogja támogatni a munkapárti nem hivatalos jelöltek kárára?”

Ugyanakkor a lap elismerte: az Egységes Pártba tömörült politikai pártok és pártcsoportok közül „*egyedül és kizárólag a kisgazdák mögött állottak tömegek...* A vezéri taktikázás, alkudozás és a rutinos mandátumvadászatok trükkjei azonban – írták – szétmál[li]asztották már Nagyatádi tömegeit is, a többi pedig a főispánok, a főszolgabírók dolga lesz.”⁶⁶

Mindezt persze Nagyatádi és vezetőtársai is tudták. Éppen ezért maradtak az Egységes Pártban és küzdöttek a hivatalos

⁶⁶ *Világ*, 1922. március 19. 1–2.

jelöltségért, mert így nagyobb esélyük volt bejutni a nemzetgyűlésbe és megőrizni programjukat. Meggyőződésünk, hogy csak ennek a problémának a reális mérlegelése alapján jutunk közelebb Nagyatádi e hónapokban alkalmazott taktikájának megértéséhez.

A politikai erőviszonyok reális számbavételét azonban a *Világ* ismert publicistája, dr. Boros László „Nagyatádi útja” című nagy cikkében sem végezte el. Bemutatja, hogyan lett a néhány évvel azelőtt a kaposvári piactéren önmagát még *Dózsa György unokájának* valló Nagyatádiból az Egységes Párt elnöke. Azt állítja, hogy Nagyatádi 1919 őszétől csak kompromisszumokat kötött a tőle jobbra álló politikusokkal és csoportokkal. Pedig erre nem volt szüksége, mert mögötte „megingathatatlan és hatalmas front tömörült. Az ő szavának engedelmeskedett az egész Kiszgazdapárt, a nemzetgyűlés többsége és az ellentáborban is voltak követői... Soha a magyar parlamentben politikusnak ilyen kedvező pozíciója nem volt.”⁶⁷

Ezekből a megállapításokból csak az az igaz, hogy 1919 őszétől Nagyatádi és hívei nagy kompromisszumokra kényszerültek. Nem azért, mert olyan erősek lettek volna, ellenkezőleg: sem az 1919. november 29-én létrejött Országos Kiszgazda- és Földművespárton belül, sem a nemzetgyűlésben, sem a kormányban, sem pedig a vármegyei és a járási közigazgatásban nem volt elég politikai erejük, hogy agrárdemokrata programjukat megvalósíthassák. Ugyanezen okok miatt kényszerültek arra, hogy a *Kiszgazdapártot* *kormánypárttá bővítsék*.

A parasztpolitikust elmarasztalták a kormány olyan intézkedései miatt is, amelyek az ellenzék eredményes választási szervezkedésének nehezítését szolgálták. Ilyen volt például Klebelsberg belügyminiszter 604/922. sz. rendelete, amely minden „nemzeti szempontból veszélyes működésű politikust” rendőri ellenőrzés alá helyezett. Ez nagy felháborodást váltott ki az ellenzéki politikusok körében. Rassay és Balla Aladár március 22-én felke-reste a belügyminisztert. Ő tagadta, hogy az a rendelet az egyes ellenzéki politikusok megfigyeléséről szólna – viszont elismerte,

⁶⁷ *Világ*, 1922. március 23. 1–2.

hogy a „választási mozgalmak köteles megfigyelésére adott ki rendeletet”. Ekkor Balla Aladár nyílt levelet intézett Nagyatádihoz. Megkérdezte a parasztpolitikust: „Azonosítod-e magad azzal a belügyminiszteri rendelettel, amely Kossuth örökkévaló programját nemzeti szempontból veszedelmesnek bélyegzi?” Majd így fejezte be levelét: „Úgy látszik, hogy Te kifürkészhetetlen rejtelmek folytán letértél arról az útról, amelyre múltad, sorsod, lelked vezért, mégis fogadd el egy rendőri ellenőrzés alatt álló volt elvbarátod tanácsát. *Embereld meg magad István, állj a talpadra*, tépjed el az abroszt, mert különben az egyesült Bethlen grófi diktatúra pártjának abrosza a Te elveidnek, a Te igazadnak, a Te kiszgazdátársadalmadnak szemfedője lesz.”⁶⁸

A Világ liberális politikai elemzői és Balla Aladár is eltúlozták Nagyatádi és hívei kompromisszumsorozatát, Bethlen és a kormány iránti lojalitásukat. *Ez nemcsak a politikai hatalomból való részesedés kérdése volt, hanem a parasztság politikai érdekérvényesítésének stratégiai célja is.* A követelések lényege a Kiszgazdapárt demokratikus programjának az Egységes Párt programjaként való megtartása és a megszerezhető mandátumok maximalizálása volt. E kérdésekben azonban nem lehetett jó kompromisszumokat kötni. Ugyanis nyilvánvaló volt, hogy ahol az agrárdemokraták lettek a párt hivatalos jelöltjei, ott majd Bethlen, vagy Gömbös emberei indulnak el nemhivatalos jelöltként. Ahol pedig az ő jelöltjeikből lettek a párt hivatalos jelöltjei, ott az agrárdemokraták fognak jelöltet elindítani. Tehát az Egységes Párton belüli jelöltállítási küzdelem folytatódott.

Nagyatádit az Egységes Párton belüli küzdelem, a kompromisszumsorozat, a híveivel való ütközések és viták, illetve ezeknek a liberális sajtóban való egyoldalú interpretálása nagyon megviselte: márciusban gyakran betegeskedett. A hónap végén már súlyos beteg volt, ezért komolyan foglalkozott azzal, hogy szanatóriumba vonul, hogy egészsége helyreálljon.⁶⁹ Ezt azonban nem tehette meg, csak egy-két napot pihenhetett, mert az Egységes Párton belüli politikai küzdelemben nem volt megállás.

⁶⁸ Uo. 3.

⁶⁹ Az Újság, 1922. március 29. 2.

A zalai modell

A Zala megyei kisgazdák március 25-én tartották megyei jelöltátlító értekezletüket. Ott hozott határozatuk kimondta:

A *Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt*ban csakis olyan jelölteket támogatnak:

- akik „elsősorban a földműves nép és a kisgazdák” – azaz általában a parasztság és azon belül a kis- és középparasztság – „érdekeit szolgálják, és ezen [az] alapon igyekeznek az ország rendjét és jólétét a többi társadalmi osztály jogos igényeinek figyelembevétele mellett felépíteni és helyreállítani”,

- „akik a Kisgazdapárt programját követik”, amely párthoz Bethlen „fenntartás nélkül csatlakozott”,

- „akik a földreformtörvényt a legsürgősebben teljes egészében végrehajtani akarják”.

Ezen az alapon kérték az Egységes Párt vezetőségét, hogy e szempontokat a Zala megyei képviselő-jelöléseknél vegyék figyelembe. Hangsúlyozták, hogy a képviselőjelöltek között „született kisgazdák is legyenek”.

Konkrét javaslatokat is tettek: a letenyei választókerületbe Karlovics Józsefet, a megyei párt elnökét, a nagykanizsai kerületbe Kállay Tibor pénzügyminisztert, az alsólendvaiba (Lenti) Beznicza Péter pákai körjegyzőt, a zalabaksaiba dr. Buchberger Józsefet, a járási gazdakörök elnökét, a kiskomáromi új kerületbe Mayerffy György földművelésügyi minisztériumi gazdasági felügyelőt, a pacsaiba pedig Marton János kiskomáromi kisgazdát, a megyei Kisgazdapárt társelnökét jelölték. Kállay Tibor kivételével mindannyian agrárdemokraták és Nagyatádi emberei voltak. Az értekezlet felhívta a keszthelyi, a zalaegerszegi, a tapolcai és a zalaszentgróti kerületek szervezeteit, hogy a jelöléseket – a fenti értelemben – egy hét múlva tegyék meg, s az eredményt juttassák el a megyei elnökhöz és az Egységes Párt vezetéséhez.⁷⁰

Mi lett a Zala megyei kisgazdaszervezetek demokratikus jelöltállításának eredménye? Jelöltjeik közül az Egységes Párt március 30-i IB-értekezlete a következőket fogadta el hivatalosan: Kállay

⁷⁰ Világ, 1922. március 30. 2. p. Teljes szövegét közli: *A Kisgazda*, 1922. április 16. 3.

Tibort, Mayerffy Györgyöt és Karlovits Józsefet. A 6 megyei jelöltből tehát 3-at, közülük csak Karlovits volt parasztember. Ő és Mayerffy Nagyatádi hívei voltak, Kállay pedig Bethlen embere. Az IB az alsólendvai, a keszthelyi és a zalaszentgróti kerületekbe egyelőre nem állított hivatalos jelölteket.⁷¹

Tudjuk azonban, hogy a tapolcai választókerületben március 20-án Sipeki Balázs Béla volt főispán kibontotta az Egységes Párt zászlaját. Vele szemben párton kívüli programmal Forster Elek földbirtokos indult el, aki népszerű volt a kerületben.⁷²

Az alsólendvai és a zalabaksai választókerületről pedig valószínűleg azért nem döntött az IB, mert az elsőben Hajós Jenő követségi titkár, a másodikban pedig Hajós Kálmán is indult az Egységes Párt színeiben.⁷³

A zalai kisgazdák tehát részeredményeket értek el.

Bethlen és Nagyatádi második választási körútja

Március 26-án a miniszterelnök és kísérete vonattal utazott Hódmezővásárhelyre. Itt kezdte a kampánykörutat, mert 1920 nyarán itt választották képviselővé. Az Egységes Párt népgyűlését a Kossuth téren tartották, mintegy 5000 ember jelenlétében; ott voltak a makói és az orosházi pártszervezet delegáltjai is. Az előbbieket Purgly Elemér Csanád megyei főispán és Petrovics György makói polgármester, az utóbbiak Csizmadia András parasztpolitikus vezetésével. Így a miniszterelnöki kampány az Egységes Párt Békés, Csongrád és Csanád megyei vezetőinek is találkozási lehetőséget nyújtott.

Bethlen a gyűlésen részletesen beszélt az ország súlyos pénzügyi helyzetéről: „bevételeinkből kiadásainkat fedezni képesek nem vagyunk és még hosszú idő fog eltelni, amíg megfeszített és zavartalan munkával e célt elérhetjük. Mi a magunk részéről *el kell, hogy menjünk a takarékoság legmesszibb határáig... A kormány a többtermelés megvalósítását tűzte ki célul: egyrészt hogy az országban megtermelt nyersterményeket mi magunk dolgoz-*

⁷¹ A Kisgazda, 1922. április 2. 1.

⁷² Az Újság, 1922. március 21. 2.

⁷³ Az Újság, 1922. március 29. 2.

zuk fel, másrészt, hogy feltárjuk az országban meglévő kincseket abból a célból, hogy közgazdasági életünk fejlesztésére rendelkezésünkre álljanak”.

Szerinte a „többtermelés”-nek a földből kell kiindulnia. A föld-reform végrehajtásával „arra kell törekednünk, hogy helyes kormányzati politikával a kisgazda társadalomnál a többtermelés fejlesztését lehetővé is tegyük”. Ennek feltétele a *szaktudás*. Ezért a kormány gondoskodni fog arról, hogy a „*népoktatás a szakoktatással kiegészüljön, ezt az egész vonalon biztosítanunk kell*”. A többtermelés érdekében „nekünk a kis mintagazdaságok sorozatával kell az országot behálózunk”. A *mezőgazdasági érdekképviseletek* fejlesztését és demokratizálását ígérte, úgy, hogy „abba bele kell vinni a *kisgazdatársadalom demokratikus szellemét*”.

Beszédében az *iparfejlesztés koncepcióját* is vázolta. Rámutatott: 1921-ben „29 milliárd importunk és csak 13 milliárd exportunk volt, tehát 16 milliárd értékű áruval többet hoztunk be az országba, mint amennyit kivittünk. Ilyen külkereskedelmi mérleg mellett valutánkat stabilizálni nem lehet”. Kijelentette: Nagy teher a jóvátétel-fizetés. „Addig, amíg a mi fejünk felett a reparáció, mint Damokles-kardja lebeg, addig ebben az országban a pénzügyi konszolidáció reménye nagyon sekély.” Jogosan említette, hogy az antant bizottsága a háborús jóvátétel fejében újabb 28 000 állat átadását követelte az országtól, ami 700 millióba kerülne. A pécsi szénbányákból is további ingyen szenet követelnek, amit kénytelenek vagyunk szállítani...” S még hosszan sorolta a terheket.

„Nagy lépést tettünk a szabadságjogok helyreállítása terén – mondta, más témára térve át. – Tovább mentünk, azon az úton, mely a társadalmi osztályok között való kibékülés politikáját jelenti. A szabadságjogok terén elhárítottuk a gyülekezési és egyesülési szabadság útjaiból azokat a korlátokat, amelyek a munkásosztály gyülekezési jogát korlátozták. A szakszervezeti szabadságjogokat helyreállítottuk, a sajtószabadság ügyét azzal szolgáltuk, hogy megszüntettük a sajtócenzúrát. Széles körű amnesztia kiadásával lehetővé tettük, hogy polgártársaink nagy része visszanyerje szabadságát, az internálási és jelentkezési kényszert jelentékenyen enyhítettük, s részben megszüntettük a gyorsított bírói eljárást s a katonai bíraskodást a civilek fölött.”

E politikai intézkedésekkel az eddigi szakirodalom nem foglalkozott érdemben, pedig ezek is hozzátartoztak a bethleni politikai konszolidációhoz és az 1922-es választások előkészítéséhez.

A leendő kormányprogram abból indult ki – mondta –, hogy „bevételeinkből kiadásainkat fedezni képesek nem vagyunk, és még hosszú idő fog eltelni, amíg... e célt elérhetjük. Ebben az irányban magunk is sokat tehetünk, de minden cselekvésünk hiábavaló, ha ebben a munkában a külföld és a győző országok nem segítenek.” Kijelentette: *„Magyarország nem nélkülözheti ezen a téren a külföldi tőkét.”* Ezzel a Népszövetségbe való belépés szükségességére és az onnan kapható tőkére célzott. Joggal állította: Budapesten olyan kereskedelmi intézményeket lehet létesíteni, amelyekkel a főváros és az ország is a *„tranzító-kereskedelem empóriumává”* változhat.⁷⁴

Bethlen e jelentős programbeszédben egyértelműen elfogadta a volt Kisgazdapárt agrárprogramját, így akarta megnyugtatni az elégedetlenkedő agrárdemokrata csoportot. Távolabbi perspektívában pedig azt állíthatjuk, hogy Bethlen már ekkor elmondta a következő évek *penzügyi és a gazdasági stabilizációs lépéseinek* legfontosabb elemeit.⁷⁵

Beszédet mondott Nagyatádi Szabó István is. „Én azért fogtam össze Bethlen István gróffal, mert önzetlenül és mellékcélok nélkül törekszünk az ország megmentésére” – mondta. – Egyébként „azokkal kellett összefognom, akik a nemzet függetlenségét a királykérdésben megőrzik.”

A parasztság pedig legyen meggyőződve arról, hogy *„semmit sem adtam fel abból, amiért évtizedeken át küzdöttünk”*. Ugyanakkor elismerte, hogy az ország nehéz pénzügyi helyzete miatt *„súlyos adók következnek”*. A parasztság érdekében itt is kiállt az igazságos adózás mellett. Kérte a hódmezővásárhelyi parasztokat, hogy támogassák Bethlent. Egyben figyelmeztette őket, hogy ne dőljenek be az ellenzéki pártok mostani kisgazdaprogramjainak. Mayer János földművelésügyi miniszter kijelentette: *„A magyar nép tömegeit be kell hozni a kormányzásba, mert csak ezen alapulhat a nemzet jövője”*. Szerinte ma már ezt vallja Bethlen is, akit az

⁷⁴ Új Barázda, 1922. március 28. 1–2.

⁷⁵ Lásd ROMSICS Ignác: i. m. 150–156.

ország „legkimagaslóbb” politikusának nevezett.⁷⁶ Mayer utalása és elismerése szintén mutatja Bethlen engedményeit.

Szegedi jelölések és Teleki antiszemitizmusa

Bethlen este 8 órakor már Szegeden a Kass Szállóban fogadta a szegedi zsidó hitközség küldöttségét: Biedl Samu dr. hitközségi elnököt, Bokor Adolfot és Wimmer Fülöpöt. Szerette volna elérni a szegedi zsidóság vezetőinél, hogy a kampányban ne állítsanak Teleki Pálnak liberális ellenjelöltet. Teleki az előző ciklusban már Szeged I. választókerületének képviselője volt. A szegedi konzervatív körök kérésére a jelöltséget párton kívüli programmal most is vállalta.

A kihallgatáson Biedl üdvözölte a miniszterelnököt, majd kifejtette: „A szegedi zsidóság érzi és tudja, hogy békében is, háborúban is teljesítette az ország iránti kötelességét, sem a forradalomban, sem a diktatúra ideje alatt semmi bűnt nem követett el, sőt éppen ő szenvedett a legtöbbet. Éppen ezért tiszta és nyugodt lelkiismerettel, őszintén megmondja, hogy kilépnek a küzdőtérre az ország javára és minden szélsőségtől mentes polgári kormányzatot kívánnak. Önérzetüket és becsületüket azonban nem áldozhatják fel, és nem hajlandók együttműködni azokkal, akik az ő romlásuk árán keresik az ország boldogulását.” Bethlen válaszában hangsúlyozta: „Sohasem nézte, ki milyen vallásfelekezethez tartozik, és hogy melyik párt keretei között teljesíti hazafias kötelezettségét. *Teljes társadalmi és felekezeti kibékülés a programja*, de ezt csak lépésről-lépésre lehet megvalósítani és az ellentétes gondolkodású elemeket összehozni.”

A kihallgatás utáni beszélgetésen a küldöttség tagjai elmondták: „*Teleki Pál gróffal szemben, akit faji elmélete alapján az antiszemitizmus atyjának tartanak, élesen síkra fognak szállni.*” Bethlen védte Telekit: „*ő távol áll minden szélsőséges akciótól és a faji elméletet csak tudományos alapon csinálja*”. Külpolitikai szempontból fontosnak tartaná Teleki részvételét a parlamentben – mondta – és ehhez kérte a szegedi zsidóság támogatását. A

⁷⁶ Új Barázda, 1922. március 28. 1–2.; Világ, 1922. március 28. 4.

küldöttség azonban nem tért el álláspontjától, és eltávozott.⁷⁷ Így Bethlen közbenjárása nem sikerült.

Másnap 10 órakor a Tisza Szálló dísztermében került sor az Egységes Párt kampánygyűlésére. Bethlen a legitimistákkal szemben kijelentette: „a királykérdés eldőlt, mert *mi nemzeti királyságot akarunk... Nem kérünk mi sem az Osztrák-Magyar Monarchiából, sem a Duna-konföderációból.*” Sőt! A közös vámterület létesítéséből sem, mert az „gazdasági érdekeinkkel nem egyeztethető össze”. A szomszédos államokkal kereskedelmi szerződéseket kell kötni. „Mindent el kell követnünk, hogy a nemzetközi kereskedelem forgalmának szabadságát helyreállítsuk az egész vonalon.”

Bethlen ismételten hangsúlyozta, hogy *a társadalmi osztályok közötti béke és megegyezés híve*. A vidéki nyílt választójog kérdésében – szerinte – sincs szó jogfosztásról, hiszen „ez lesz a legelső választás, melyen az ipari munkásosztály és a szociáldemokrata párt is részt vehet”. Végül Kószó István belügyi államtitkárt, Pálffy Dánielt és Telekit ajánlotta képviselőnek, akik eddig is a város képviselői voltak.

Bethlen szegedi programbeszédében is foglalkozott a kül- és belpolitikai problémákkal. Utána Gömbös a független külpolitika jelentőségéről beszélt, majd a *fajvédelemről*. Kijelentette: „Mi a keresztény gondolatban nem vallásfelekezeti, hanem fajvédelmi gondolatot látunk. Minden független állam öntudatos faji életet akar élni. Legkevésbé a zsidóság veheti ezt tőlünk rossz néven, mert a zsidóság fajvédelmi szempontból tökéletes életet él.” A fajvédelmi gondolat – Gömbös szerint – „nem jelenti az elnyomást, csak az erőviszonyok igazságos elhelyezését”.⁷⁸ Ezzel ő is Teleki jelöltségét támogatta.

A miniszterelnök és kísérete a különvonaton ebédelt, és 2 óra kor már a Mindszenti állomáson volt. Ott Szakács József dr. szegedi ügyvéd, az Egységes Párt mindszenti jelöltje fogadta őket. Ez a választókerület 1920-ban kisgazdapárti képviselőt választott, aki azonban 1921 tavaszán lemondott. Akkor a Mindszentiek a Csizmadia Sándor vezette Munkáspárt ellenzéki jelöltjét, Andaházy-Kasnya Béla festőművészt választották meg képviselőnek.

⁷⁷ Az Újság, 1922. március 28. 2.

⁷⁸ Szózat, 1922. március 28. 1–2.

selőjüknek. Csakhogy ő ekkor már a Rassay-féle Függetlenségi Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt jelöltje volt.

Ezen a ponton az agrárdemokrata Berki Gyula dicstelen szerepre vállalkozott: „felvilágosította” a mindszentieket, hogy Andaházy – mielőtt itt képviselővé választották – soha életében még nem látott parasztot. A parlamentben nem volt gyűlöltebb ember, mint ő. Amíg választói reggeltől estig dolgoztak, addig ő „a Balatonban fürdött zsidó menyecskékkel”. Az uszító beszéd hatására „Randaházy Kasnya Béla! Orgerit!” – kiabálások történtek. Tehát Berki az antiszemita kártyát játszotta ki a liberális ellenzéki jelölt ellen! Ennek ellenére a tömegben voltak, akik Andaházyt éltették. A miniszterelnöki vonat távozása után ezek közül 4 fiatal nőt a csendőrök puskatussal bántalmaztak, akik közül a következő napokban ketten a szentesi kórházba kerültek.⁷⁹ E kampánykezdet után Szakács József és emberei, illetve a közigazgatási hatóságok minden hivatali eszközt felhasználnak majd a kormánypárti jelölt győzelme érdekében.

A miniszterelnök és kísérete 3 órakor már a szentesi állomáson volt, ahol „ezrekre menő tömeg” várta. Az üdvözlések után négyfogatú hintón, diadalkapun keresztül vonultak a református templom előtti térre. Bethlen itt is hangoztatta: „Helyre kell állítanunk a társadalmi békét, magunkhoz kell ölelni minden társadalmi osztályt. Az állam el van szánva arra, hogy egyfelől *becsületesen végrehajtja a földreformot (éljenzés)*, másfelől *a munkanélküliek részére közmunkákat fog szervezni*, hogy az aratásig a munkásnép dolgozhasson.” Kérte a választópolgárokat, ha eddig a Kisgazdapárt mellett kitartottak, ezután tartsanak ki az Egységes Párt mellett is.

A szociális békéről és a közmunkák beindításáról Bethlen nem véletlenül beszélt: a város vezetői tájékoztatták, hogy nagy a munkanélküliség. A szentesi földmunkások szövetsége egy memorandumba foglalta, hogy 1500 kubikusnak nincs munkája, és már mindenüket eladták – írták –, hogy a legszükségesebb élelmiszereket megvegyék, mégis „családostól [sic] együtt éhezünk”. Kérték a miniszterelnököt, hogy intézkedjen: a Körös-Tisza-

⁷⁹ Világ, 1922. március 28. 2.

Maros Árvízmeneteszítő Társulatok vezethessék el a belvizeket, s így teremtsenek munkát. Ennek a súlyos szociális problémának a kormányzati megoldásával Bethlen érdemben foglalkozott a következő hetekben.⁸⁰

Nagyatádi beszédében azt bizonygatta, hogy a rekvirálások befejezése és a mezőgazdasági termékek szabad forgalmának bevezetése 1921-ben a fogyasztóközönség érdeke. „Azt akarjuk, hogy akinek földje van, annak legyen kedve minél többet termelni, és jusson ebből annak is, akinek nincs földje.” Tehát az árutermelő parasztság érdekeit védte. Mayer földművelésügyi miniszter viszont a munkanélküliség enyhítését ígérte, a jogos panaszokat „feltétlenül orvosolni kell”. A kormány a „vízszabályozási munkálatokat és az útjavításokat” el fogja rendelni, hogy munkát teremtsen – mondta.

A kampánykörutat Csongrád állomáson fejezték be. Bethlen és Mayer a város előző képviselőjét, Schandl Károly földművelési államtitkárt ajánlotta képviselőjelöltnek, aki „alkotni tudott és alkotni akart”.⁸¹

A miniszterelnök Hódmezővásárhelyen elmondott programbeszédével minden országos napilap foglalkozott. Itt csak a *Népszavát* idézem röviden. A lap vezércikke a szabad áruforgalom egy évvel korábbi helyreállításáról megjegyezte: azzal „jó tízszeres drágulást” érték el. Kifogásolta, hogy a közoktatási kérdésekről szólva Bethlen hallgatott a numerus claususról, a felvételi vizsgákról és a tantestületekben végrehajtott nagyszámú eltávolításokról. Rámutatott, hogy a gyülekezési és az egyesülési szabadság útjában még mindig nagy akadályok vannak. Egy „sereg foglalkozási ágnek még ma is tilos a szervezkedés, szakszervezeti, gazdasági és politikai összejöveteleken még ma is ott vannak a hatóság emberei”. A miniszterelnök által az amnesztiarendeletről és az internáltak számának csökkentéséről elmondott engedményekhez joggal tette hozzá: „A börtönök és a zalaegerszegi tábor még mindig tömve vannak.”⁸² A *Népszava* kritikai észrevételei ellenzéki oldalról jogosak voltak.

⁸⁰ MOL K 468-1922-B/1. 329–330. Bethlen István miniszterelnöki iratai, 1922.

⁸¹ *Új Barázda*, 1922. március 28. 2.

⁸² *Népszava*, 1922. március 28. 1.

Nagyatádinak és híveinek követelései

Bethlen programbeszédei és ígéretei nem elégítették ki a kisgazdák követeléseit. Legeza Pál március 28-án levélben jelentette be Nagyatádinak, hogy kilép az Egységes Pártból, mert abban a volt munkapárti urak „teljesen háttérbe szorították a gazdapártiakat”.⁸³

Ezt a tendenciát Nagyatádi és legközelebbi munkatársai is érzékelték és tenni is akartak ellene. A *Kisgazda* – amely az *Országos Kisgazda- és Földművespárt* hivatalos lapjaként jelent meg, továbbra is a parasztpolitikus irányításával – március 26-án két olyan cikket is közölt, amelyből ez egyértelműen kiderült. Nagyatádi régi híve, Hegedűs Nándor Andor terjedelmes írása volt az egyik, amely felhívta a parasztság figyelmét a gazdasági és pénzügyi válságból következő társadalmi problémákra. A pénz értéke kizárólag a külkereskedelmi mérlegtől függ, írta, ezért „termelésünket egészen új alapokra kell fektetni. A mezőgazdasági termelésnél a nagyobb értékűt kell termelni...” Vagyis az extenzív, döntően szemtermelést folytató nagybirtokok helyett a *földreform végrehajtásával sok százezer, árutermelésre is képes parasztbirtokot kell létrehozni.*

A szerző szerint *át kell alakulnia a nagyiparnak és bankérdekeltségeknek is, mert azok az Osztrák–Magyar Monarchiához vannak méretezve. Progresszív adópolitikát és olyan vámpolitikát sürgetett, amely az „életképes termelési ágakat” támogatja.* Mindezt azért lesz nehéz megcsinálni – írta –, mert „mindazok, akik ma a legnagyobb politikai hatalmat képviselik”, és akiket meg szoktak kérdezni, valamennyien az elmúlt világ emberei.⁸⁴

E bátor és a problémák lényegét megfogalmazó cikk folytatása volt a másik, amely hangsúlyozta: a mostani választásokon dől el a magyar nép sorsa. Az új nemzetgyűlés feladatait hét pontban foglalta össze: 1. *az alkotmányjogi kérdések és a királykérdés tisztázása*; 2. *az állam pénzügyi helyzetének rendezése a progresszív adózás alapján*; 3. *az új vámtarifa megalkotása és annak alapján kereskedelmi szerződések kötése*; 4. *a földreform végrehajtása*; 5.

⁸³ Uo.

⁸⁴ A *Kisgazda*, 1922. március 26. 1–2.

a polgári elem tudatos megerősítése; 6. a nincstelenek és a tisztviselők számának csökkentése; 7. a „bankokrácia és a gyáripár” átalakítása, az adott helyzethez igazítása.

Ez a program részben egybeesett a Bethlen által mondottakkal, de radikálisabb és demokratikusabb volt. A kisgazdák az ország pénzügyi helyzetének szanálását azért képzelték el egy progresszív adórendszer alapján, mert ha a szanálás terhei a „tömegekre háríttatnak, akkor változatlanul fennmarad a régi veszélyes állapot, a túltengő nagytőke és nagybirtok a keveseknél, az elviselhetetlen nyomor, a fejlődés lehetetlensége az óriási tömegeknél. A középosztály pedig továbbra is súlytalan” marad.⁸⁵

Itt jól érzékelhető Nagyatádi taktikája: híveinek radikális követeléseire hivatkozva tárgyalta és próbált meg újabb engedményeket elérni Bethlennél. A tárgyalások eredménye persze általában kompromisszum volt, amelyben ő is kénytelen volt engedményeket tenni. Bethlentől és híveitől azonban csak így lehetett valamit kiverekedni.

A *Kisgazda* április 2-i, „A földreform” című vezércikke a kormánynak az elmúlt évben kiadott rendeletére hivatkozva sürgette, hogy „a földkérelmezők minél gyorsabban hozzájussanak a kenyeret és munkát nyújtó földhöz”. Követelte a *földreformtörvény „teljes végrehajtását”*. Ez szerintük az állam és a nemzet elsőrendű érdeke, mert a munkaerő fokozottabb kihasználását, az intenzív gazdálkodást szolgálja. „Ez kapcsolja a nincstelenből lett törpebirtokost igazán a hazához”, ez teszi „ellenállóvá a kommunista eszmékkel szemben”. Az állattenyésztés, a zöldség-, gyümölcs-, szőlő- és bortermelés, illetve a méhészet fejlesztése, amelyet a miniszterelnök Hódmezővásárhelyen meghirdetett – írta –, elsősorban „nem a nagybirtok fennállását, hanem a minél több kisbirtok létesítését kívánja előfeltételképpen”.⁸⁶

Nagyatádinak és híveinek e követelése tehát a földreformtörvény olyan végrehajtását sürgette, amely a földnélkülieket is gyorsan és kedvezményesen földhöz juttatja. De mi volt a valóság? Ennek éppen az ellenkezője. Ugyanis március 23-án megjelent a pénzügyminiszter 1000. sz. (jubileumi) rendelete. Ez megállá-

⁸⁵ A *Kisgazda*, 1922. március 26. 2.

⁸⁶ A *Kisgazda*, 1922. április 2. 1.

pította, hogy a vagyonváltság lerovása földben csak az Országos Birtokrendező Bíróság útján történhet, s egyben meg is kötötte a bíróság kezét: kimondta, hogy egyedül az adókimutatás alapján nem lehet követelni a vagyonváltság földben való lerovását. Azt csak közérdekű birtokpolitikai célra lehet igénybe venni. A törvény szerint a jól kezelt gazdaságok kérhették a mentesítésüket, az igénybevitelnél pedig be kellett tartani a földreformtörvényben előírt sorrendet.

Ez a rendelet Bethlen követelésére azt is lehetővé tette, hogy a törvény szerinti progresszív vagyonváltság helyett adókedvezményhez jusson a nagybirtok. „Pedig milyen küzdelmet vívtunk a progresszióért!” – fakadt ki A Kisgazda cikkírója.

Szóvá tette azt is, hogy a Kisgazdapárt megalapítása óta küzdött a hazai igazságtalan kataszter kiigazításáért, és állandóan tiltakozott az ellen, hogy addig is az szolgáljon adóalapul. Mégis azt látjuk – írták –, hogy a „vagyonváltság után most már az 1920–21. évi vagyonadó alapjául is ezen kataszter lett véve”. Ez a parasztságot sújtja, a nagybirtoknak pedig olyan adókedvezményekhez biztosít, amelyek a „20. század demokratikus gondolat és érzelmvilágával össze nem egyeztethetők”.

Ha pedig a kataszter alapjául megállapított vagyonadóhoz fog igazodni a jövedelemadó és egyéb új adó is – írták –, akkor a parasztság olyan adóteherrel lesz sújtva, amely „fejlődését, művelődését a jövőben teljesen meg fogja akadályozni”. Mindezek miatt Nagyatádi lapja a *pénzügyminiszter 1000. sz. rendeletét a Kisgazdapártra mért halálos csapásnak tartotta, amelyet „talán tudatosan” követtek el*. A párt Egységes Párttá bővítése és a titkos választójog elejtése „olyan sebet ütött a Kisgazdapárt népszerűségén, amelyet alig tudnak az egyes jelöltek” a kerületekben ellensúlyozni. Ezt a cikket is Hegedüs Nándor Andor írta. Nagyatáditól tehát nyilván nem korholást, hanem biztatást kapott.⁸⁷

Asajtómegnyilatkozások egyrészt kifejezték az agrárdemokrata csoport véleményét, másrészt Nagyatádi és hívei a követeléseket a kormánytól való újabb engedmények kikényszerítésére igyekeztek felhasználni. Ezt bizonyítja a *Népszava* március 29-i híre is:

⁸⁷ Uo. 2.

az elégedetlenkedő kisgazdákat úgy sikerült leszerelni egy időre – írta a lap –, hogy közülük néhányat bevettek a hivatalos jelöltek közé, néhány „agrárdemokrata főispánt” pedig, akiket Bethlen és Klebelsberg felmenteni próbáltak, a helyükön hagytak.⁸⁸

Az Intéző Bizottság értekezlete

Nagyatádinak és bizalmasainak meggyőződése volt, hogy az agrárdemokrata csoport többségét át tudják menteni a következő nemzetgyűlésbe, ahol majd folytathatják küzdelmüket a földreform végrehajtásáért és a parasztság demokratikus jogaiért.

Az Egységes Párton belüli erőviszonyok azonban csak részben kedveztek az ilyen törekvéseknek. Ezt mutatja az Egységes Párt Intéző Bizottságának március 30-i értekezlete. Előtte Bethlen hosszan tanácskozott Klebelsberggel, Nagyatádi Szabóval és Gömbössel a miniszterelnökségen. Megtárgyalták és egyeztették véleményüket a napirendre kerülő kérdésekről. Az IB ülésén részt vett a bizottság összes tagja, kivéve Csontos Imrét és Tankovits Jánost. Az értekezleten megvitatták az összes jelölést, kivéve 40 kerületét, ahonnan még nem érkeztek be a helyi szervezetek jelentései. Ezekben későbbre halasztották a döntéseket. Konkrétan 66 választókerület jelöltjének az ügyét vitatták meg.

Az elterjedt hírek szerint az IB 6 volt kisgazdapárti képviselő jelöltségét nem fogadta el. Közülük 5-en – Orbók Attila, Sziráki Pál, Kardos Noé, Letenyey Pál és Vértess Vilmos István – az agrárdemokraták közé tartoztak. Orbók Attila – a *Világ* szerint – azért vesztette el a kormány kegyét, mert túlságosan liberális elveket vallott, Szirákit pedig azért nem jelölték újra, mert már egyszer kilépett a kormánypártból. Vértess Vilmos István, volt mezőtúri csizmás képviselő ellen pedig az volt a kifogás, hogy a 2 év alatt csak egyszer szólalt fel a nemzetgyűlésben.

Eldöntötték, hogy Négyessy László egyetemi tanár, Szentes volt kisgazdapárti képviselője sem lesz a párt hivatalos jelöltje – állítólag azért nem, mert a nemzetgyűlés utolsó ülésén „legitimista színezetű beszédet mondott”. Kiss Menyhért ellen – aki 1921 őszén

⁸⁸ *Népszava*, 1922. március 29. 2.

Baranyában jutott kisgazdapárti mandátumhoz, de parlamenti felszólalásaiban az *Ébredő Magyarok Egyesülete* (ÉME) programját népszerűsítette – maga Bethlen foglalt állást. Vele szemben Kisst még Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszter, Gömbös Gyula és Dömötör Mihály együtt sem tudták megvédeni. Helyette Bethlen Papp Géza volt munkapárti képviselőt ajánlotta, és őt az IB többsége támogatta. Nagy és hosszú vita volt Viczián István belügyminiszteri államtitkár jelölése körül is, mert vele szemben az IB egy része – valószínűleg az agrárdemokraták – Juhász Mihályt kívánták a nagykatái kerületben felléptetni. Már úgy látszott, hogy ezt a jelölést is függőben tartják. Végül azonban a többség mégis Viczián mellett döntött.⁸⁹

A *Világ* nem tudta, miért nem lett hivatalos jelölt Kolozsvári Kiss István és Lukovits Aladár, a nemzetgyűlés volt háznagya. Az *Újság* viszont megjegyzi, hogy nagy nehézségekbe ütközött Prakatur Tamás és Szalánczy József hivatalos jelölése is, akik közül az utóbbi szintén a parasztvezér embere volt. Mindkét liberális lap úgy tudta, feltűnést keltett, hogy Nagyatádi az egész értekezlet alatt nem vett részt a vitában, csak hozzájárult azokhoz az előterjesztésekhez, amelyeket Bethlen és Gömbös tettek.⁹⁰ Ez nyilván az előzetes egyeztetéssel magyarázható. Nem tudjuk, hogy a parasztpolitikus miért nem tudta vagy akarta megvédeni agrárdemokrata híveit.

Kovács J. István elégedetlenkedő képviselőtársai nevében elmondta, hogy a jövő hétre értekezletre hívják össze a volt kisgazdapárti képviselőket. Ezt három dologgal indokolta:

1. „Az ország különböző részein nagy nyugtalanságot okoz” a nagy munkanélküliség; „a gabonaneműek beszerzési nehézségei miatt a szegényebb néposztály válságos helyzetbe került”.

⁸⁹ *Világ*, 1922. április 1. 1. – A *Világ* még tudni vélte, hogy Wagner Károlyt azért nem jelölték, mert rövid képviselősége alatt nagy beszédet mondott a sajtószabadság érdekében. Paczek Géza viszont az előző választásokon 3000 szótöbbséggel győzte le gróf Ráday Gedeont. Az IB valószínűleg a kunhegyesi főszolgabíró törvénytelen tevékenységéről elmondott februári interpellációja miatt mellőzte, és helyette a főszolgabíró jelölte. Ez a lap Sréter István volt hadügyminisztert, Keresé Györgyöt és Bence Gábort is – akik maguk léptek vissza a jelöltségtől – az IB által nem támogatottak közé sorolta.

⁹⁰ *Az Újság*, 1922. április 1. 2.

2. „A pénzügyminiszter által az ezer holdon felüli vagyonváltáság lerovására kiadott rendelkezés nem felel meg a törvény intencióinak.” A rendelettel elégedetlen volt kisgazdapárti képviselők szerint ugyanis e rendelkezés körülbelül 160 000 hold terület megment a nagybirtokosok számára. Ez pedig a törvény értelmében a földosztás céljaira igénybe vehető lenne.

3. Újra kifogásolták, hogy „a vidéki kerületekben a hivatalos jelöltek háta mögött” országszerte „más jelöltek érdekében hivatalos agitáció folyik”.

Az elégedetlenkedőket Bethlen igyekezett megnyugtatni. Megígérte, hogy a kormány a munkanélkülieknek közmunkákkal munkaalkalmat fog biztosítani. Intézkedni fog a liszt-, illetve élelmiszerhiány enyhítése érdekében is. A munkanélkülieknek biztosított téli ellátást kiterjesztik április és május hónapokra is. Azokat a munkanélkülieket pedig, akik az elmúlt évi aratáskor nem kaptak munkát, ezekre a hónapokra szintén felveszik az ellátatlanok névsorába.

Az 1000 holdon felüli nagybirtokok vagyonváltáságánál nincs akadálya az egyes intézkedések módosításának, mondta, sőt, megígérte, hogy a kormány felülvizsgálja a rendeletet. Tehát Bethlen e fontos kérdésben is engedett. Az IB többsége tudomásul vette a miniszterelnök válaszát.

További feszültségek az Egységes Pártban

Az Intéző Bizottság értekezlete után a pártban Gömbös és az újkonzervatív-agráriusok azt terjesztették, hogy a miniszterelnök nyilatkozata megnyugtatta az elégedetlen agrárdemokratákat. Ez azonban nem volt így. Az elégedetlen képviselők még aznap este az Erzsébet Szállóban külön megbeszélésre gyűltek össze, ott volt Kovács J. István és Herczeg Sándor is. Kovács kijelentette, hogy folytatja akcióját, és mindent megtesz, hogy a volt kisgazdapárti képviselőket egybegyűjtse. Herczeg támogatta őt, és bejelentette: további „erélyes lépéseket tesz a vidéki kisgazdatársadalom megszervezésére”. Elhatározták, hogy az elégedetlen volt kisgazdapárti képviselők értekezletét és a régi Kisgazdapárt zászlóbontását Békéscsabán fogják megtartani.

Az értekezlet után Kovács J. így nyilatkozott Az Újságnak: hetek óta súlyos aggodalommal látjuk, hogy „a szegény néprétegeket a drágaság mondhatatlan emelkedése” és az egyes élelmiszerek eltűnése milyen veszedelmesen érinti. „Az alsóbb néprétegek elkeseredése a vagyonosabb rétegek ellen folyton élesedik.” Helyenként attól lehetett tartani, hogy az ilyesmi „heves kirobbanásokra vezethet – mondta. – Ebben a helyzetben félok, hogy amint az 1000 holdon felüli földbirtok vagyonváltságnak a most megjelent rendelete kijut a nép közé, s azt látják, hogy abból jelentősen kevesebb jut majd a földreform céljaira, mint amit a törvény előír, és mint amennyit a nép megnyugtatóására és a földreform késelmének ellensúlyozására mi ígértünk, ez az elkeseredés csak fokozódni fog.”

Mozgalmukat addig folytatják, amíg ezekre a fontos kérdésekre „megnyugtató megoldást nem” találnak.⁹¹

Kovács J. szerint Bethlen korábban azt állította: a kormányt a Kisgazdapártra kívánja felépíteni. Ennek ellentmond, hogy sok volt kisgazda-képviselő nem szerepel a hivatalos listán, és az is, hogy a kisgazdapárti főispánokat egymásután felmentette. Kovács J. hangsúlyozta: a kisgazdák körében nagy a nyugtalanság, mert „egyes vidékeken nincs munkaalkalom, viszont az élelmiszerek, különösen a gabonaneműek a drágaság miatt nehezen szerezhetők be. Ezek a körülmények főleg a szegényeket sújtják.” Ha a Kisgazdapárt ezt hagyná, akkor a „nép bizalma megrendülne a pártban és a szegények a Csizmadiák és Mezőfiak karjaiba hullnának”.⁹² Itt Kovács J. a Csizmadia Sándor által vezetett *Nemzeti Munkáspártra* és a Mezőfi Vilmos által vezetett *48-as Szociáldemokrata Pártra* utalt. A falusi szegénység körében megnőtt az ezek iránti érdeklődés.

Az IB értekezlete után az addig mellőzött 14 volt kisgazdapárti képviselőből 10-re számítottak az elégedetlenkedők táborában. Ők egyébként délutánonként még mindig a Dohány utcai régi kisgazdapárti irodában találkoztak, de már keresték a külön klubhelyiséget. Az elégedetlenkedők mozgalmát az IB egyik befolyásos tagja így minősítette: az „leginkább *személyi ambíciókra* vezethető

⁹¹ Az Újság, 1922. március 31. 2.

⁹² Világ, 1922. március 31. 2.

vissza”. A pártból való kiválások szerint „nem lesznek döntő jelentőségűek.” Ezzel szemben az ellenzéki mozgalom vezetői *tárgyi okokról* beszéltek. Március 31-én Herczeg Sándor a következőket nyilatkozta: „A mozgalom megindítását kötelességünké tették az országszerte megnyilvánuló nyugtalanság és elégedetlenség hírei, a pártonkívüliek félelmetes beözönlése, a titkosság elejtése, a régi kisgazdaszervezetek negligálása és a régi pártprogram elejtése feltéti aggodalom. Ennek a megmentésére való törekvés vezet – és semmi más. Ma sem akarunk mást, mint a régi kisgazdaprogram megmentését.” Eredménynek nevezte, hogy az IB értekezletén Kovács J. is az ő követeléseikért szólalt fel. Ezért őt a pártból kilépni szándékozók vezérének is tekintették.⁹³

Az elégedetlenkedők mozgalmáról Nagyatádi az *Új Barázda* nevű újkonzervatív-agrárius napilapnak – amely már a bethleni irányvonalat követte – még ekkor is megértően nyilatkozott. A mozgalom megindítói – mondta –, „a régi, komoly kisgazdák” a kormánypártban „alá akarják támasztani a párt alaptételeit”. A mozgalomnak az a része pedig, amely a párt programjának megvédésén kívül a különböző vidékeken előállott „bajokat, élelmezési nehézségeket, munkaalkalmak hiányát teszi szóvá, mind olyan kérdéssel foglalkozik, amelyek orvoslására a kormányban és a pártban is megvan a legteljesebb hajlandóság”. Ami pedig az egyes jelöltekkel illeti, a párt eddig is meghallgatta a vidéki szervezetek kívánságait, nem akar senkit egy kerületre oktrojálni, s ezeket a problémákat az IB újra tárgyalni fogja. Az elégedetlenkedőket azzal nyugtatta, hogy még nem fejeződtek be a hivatalos jelölések. Így azok a hírek, amelyek szerint az egyes volt kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselőket nem jelölik újból, nem megbízhatók.⁹⁴

A párton belüli feszültségeket növelte, hogy Bethlen egyrészt a KNEP-vel, vagyis az Ernst-Huszár-csoporttal, másrészt a Heinrich Ferenc nagytőkés által megalakított *Nemzeti Polgári Párttal* választási paktumot kötött. Ennek értelmében az Egységes Párt 18, elsősorban katolikus többségű választókerületben nem indított ellenjelöltet a KNEP jelöltjeivel szemben. Másrészt a fővárosban és környékén a választási harcot a Nemzeti Polgári Pártra bízta, és

⁹³ Uo.

⁹⁴ *Új Barázda*, 1922. március 31. 2.

annak jelöltjeit támogatja. Ezek a megállapodások csökkentették az Egységes Párt jelöltállítási körét, de nyitva hagyták a további koalíciós kormányzás lehetőségeit.⁹⁵

Mindez azt is mutatja, hogy az Egységes Párt vezetőségének minden tagjára, de különösen Bethlenre, Nagyatádira és Gömbösre igen nagy és sokfelől érkező politikai nyomás nehezedett. Ezt jó illusztrálja az is, hogy az IB-hez állítólag összesen 3025 jelölési kérés érkezett, és ezekből a jelöltekből kellett kiválasztani az Egységes Párt 170 hivatalos jelöltjét.⁹⁶

Ebben a helyzetben április 3-án jelent meg az Egységes Párt hivatalos jelöltjeinek első csoportjáról szóló tudósítás, amelyet Gömbös Gyula ügyvezető elnök írt alá.⁹⁷ Ez az elégedetlenkedők körében további nyugtalanságot keltett. Ők úgy tudták, hogy az IB már több mint 170 jelöléssel végzett, mégis csak 82 jelölt nevét merte nyilvánosságra hozni. Elismerték, hogy ezek között a jelöltek között még jelentős számban vannak volt kisgazdapárti képviselők. Kíváncsian várták azonban az újabb listát. Szerintük ugyanis az elsőből még nem lehet megállapítani, hogy az Egységes Párt „gerincének nevezett” volt Kisgazdapárt tényleg megtartja-e számbeli fölényét a hivatalos jelöléseknél. Úgy látták: komolyan kell venni azokat az információkat, amelyek a volt és aktív fősztorgabírók, a munkapártiak és az új emberek túlsúlyáról szólnak a hivatalos jelöltek között.

Az Egységes Párt vezetőségének az ellenzéki kisgazdák mozgalma mellett nagy gondot okozott az is, hogy 20 vidéki választókerületben kedvezőtlenül fogadták a hivatalos jelölteket. Különösen a volt munkapártiakat, a disszidenseket és a kereszténypártiakat. Az IB egyelőre ragaszkodott a hivatalos jelöltekhez, de látszott, hogy néhány választókerületben kénytelen lesz engedni. E vidéki kerületek elégedetlensége erősítette Herczegék mozgalmát, akik megkísérelték a két mozgalom összekapcsolását. Herczeg és Mohácsi ekkor már a fővárosból irányította az elégedetlen kisgazdák mozgalmát. Az is bizonyosnak látszott, hogy az elégedetlen

⁹⁵ *Az Újság*, 1922. április 1. 2. – Az IB április 10-ig 22 választókerületben nem állított hivatalos jelölteket.

⁹⁶ *Új Barázda*, 1922. április 1. 2.

⁹⁷ *Szózat*, 1922. április 3. 2.

kisgazdák a KNEP-nek juttatott 18 választókerületben is fel fogják venni a harcot a KNEP képviselőjelöltjeivel. Ezért Huszár és társai garanciákat követeltek Bethlentől, hogy az elégedetlenkedő kisgazdákat leszerelik. Az elégedetlenek azt is tervezték, hogy Budapesten is önálló szabad királyválasztó listát állítanak, és remélték, hogy azzal legalább 3 mandátumot nyernek.⁹⁸

Az Egységes Párttal elégedetlen parasztság vidéki mozgalmának egyik jele volt, hogy a kiskőrösi Kisgazdapárt többsége is kilépett a pártból és csatlakozott a Rassay vezette Függetlenségi Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párthoz. A párton belül elégedetlenkedő kisgazdák pedig április elején bejelentették, hogy a közeljövőben külön párttá alakulnak Herczeg Sándor és Mohácsi Lajos vezetésével. Nagyatádi még egyszer megpróbálta leszerelni a diszszidens kisgazdák mozgalmát. Hosszabb tárgyaláson győzködte régi küzdőtársát, Mohácsi Lajost, a dunántúli kisgazdaszervezetek elnökét, de ez a megbeszélés *„teljes szakításra vezetett a két politikus között”*. A találkozónak csupán annyi eredménye lett, hogy az Egységes Pártból disszidáló kisgazdák országos értekezletét és saját ellenzéki pártjuk megalakítását egy héttel elhalasztották.⁹⁹

Április 11-én Budapesten összegyűlt 50 küldött 14 vármegye 60 választókerületi pártszervezetének képviseletében. Kimondták a 48-as Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párt megalakítását, s elfogadták a volt Kisgazdapárt 1921 októberében demokratizált programját. Ebben radikális és demokratikus földreformot, a földbirtokosok és a gazdagok progresszív adóztatását, az alsóbb néposztályok gazdasági, társadalmi, oktatási, kulturális és egészségügyi helyzetének javítását és a demokratikus politikai jogok – az általános és titkos választójog, a sajtó, az egyesülési és gyülekezési szabadság, a jogrend, a társadalmi béke, a demokratikus közigazgatási reformok stb. – kiszélesítését követelték. Tehát harcot hirdettek „Bethlen reakciós politikája” ellen. A jelen lévő 6 volt kisgazda-képviselő – Plósz István, Nagy Pál, Borgulya Pál, Vértess Vilmos István, Letenyei Pál és Bencze Gábor – bejelentette, hogy csatlakozik. Szíjj Bálint csatlakozását – aki Nagyatádi mellett mindig az „első alvezér szerepét” játszotta – Péntek Pál

⁹⁸ Az Újság, 1922. április 5. 6.

⁹⁹ Uo.

nagyigmándi párttitkár tudatta. Sziráki Pál pedig táviratilag értesítette ugyanerről az értekezletet. Ideiglenes elnökökké Herczeg Sándort, Mohácsi Lajost és Nagy Pál volt képviselőt választották meg. E párt vezetői abban reménykedtek, hogy legalább 50-60 választókerületben tudnak majd jelöltek állítani, és 30-40 mandátumot tudnak szerezni. De ez már egy másik történet, amelyet egy korábbi tanulmányban már megírtam.¹⁰⁰

*

A tanulmányomban feltárt új tények és adatok alapján Hirata Takesi egyik fontos általánosítását látom bizonyítottnak. Eszerint: az *„Egységes Párt nem látszatintézmény, hanem a konszolidációs rendszer egyik lényeges érdek-ütköztető eleme volt”*.¹⁰¹ Különösen érvényes ez a tárgyalt időszakra. 1922 márciusában ugyan már helyi szinten is megkezdődött az úri középosztály belépése, de a parasztság demokratikus tömegei még ekkor is igen jelentős erőt képviseltek a pártszervezetekben. Ezeknek alulról építkező *demokratikus működési mechanizmusát* láttuk a Somogy és a Zala megyében a Kisgazdapárt, illetve a volt kisgazdapárti képviselők, különösen az agrárdemokraták érdekvégyesítő képességénél, amit még Bethlen és Gömbös sem hagyhatott figyelmen kívül. Hiszen a nemzetgyűlési választásokon is szükségük volt e szervezetek parasztságot mozgósító erejére. Ezt persze ellenőrizni akarták, úgy, hogy a kormánynak megfelelő főispánokat és szolgabírókat neveztek ki. Csakhogy ez a párt agrárdemokrata szárnyának ellenállása miatt sok helyen ekkor még nem sikerült. Ahol viszont igen, ott az új főispánt az Egységes Párt egyik megyei társelnökének nevezték ki. Tehát ekkor még csak az *Egységes Párt részleges állampárttá alakításáról beszélhetünk*.

¹⁰⁰ SIPOS József: A 48-as Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt megalakulása. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Történeti tanulmányok. Studia Historica 13. Szeged, 2010. 135–146.; lásd még Hirata TAKESI: A bethleni konszolidáció jellege a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Valóság*, 1993/11. 60.; SIPOS József: Az Egységes Párt programja. *AETAS*, 2012/4.; SIPOS József: Bethlen István 1922-es kampánykörútja a Duna-Tisza közén. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tomus CXXXIII. Szeged, 2011. 71–93.; *Belvedere Meridionale*, 2012/2. 40–56.

¹⁰¹ Hirata TAKESI: i. m.

A volt Kisgazdapárt *demokratikus szervezeti erejét* bizonyítja az elégedetlenkedő képviselők március 10-i értekezlete és memoranduma, továbbá a párton belül elért eredményeik. Az agrárdemokraták többségének hivatalos jelölése mellett a fontosabbak: *a földreform becsületes végrehajtásának ígérete, az 1000 kat. hold fölötti földbirtokok vagyonváltságának biztosítása, az ellátatlan szegények további állami segítése és a munka nélküli földmunkásoknak bevonása a közmunkákba.* Az engedményekkel elégedetlen liberálisok és agrárdemokraták, akik nem nyertek hivatalos jelöltséget sem, április 11-én megalakították a *48-as Kisgazda- Földműves és Polgári Pártot*. E párt ellenzéki választási programjában szélesebb körű földreformot, progresszív adózást, az alsó társadalmi rétegek gazdasági, társadalmi és kulturális felemelését, általános és titkos választójogot, egyesülési és gyűlési szabadságot stb. követelt.

Az eddigi szakirodalom által feltételezettnél tehát már szélesebb társadalmi bázisa volt a parasztság demokratikus törekvéseinek. Erre támaszkodva az agrárdemokraták nemcsak képviselő-jelöltségükért, hanem a szegény, a kis- és a középparasztság érdekeiért is küzdöttek. Követeléseik egy részét Bethlen is kénytelen volt figyelembe venni, mert felmérte, hogy e társadalmi rétegek szavazataira is szüksége lesz a választási győzelemhez.